

ŠIROČINA, OCÍLKA A SLUČKA K IKONOGRAFII SYMBOLŮ ŘEZNICKÉHO ŘEMESLA NA PŘÍKLADU POZDNĚ GOTICKÝCH A RENESANČNÍCH KAMENNÝCH RELIÉFŮ Z MORAVY

ZDENĚK VÁCHA

Broad Axe, Honing Steel, and Sausage Rim (obliculum)

On the Iconography of the Butcher's Craft Symbols as Exemplified by Late Gothic and Renaissance Stone Reliefs from Moravia

The article explores artefacts from the Late Gothic and Renaissance periods in Moravia, primarily stone reliefs related to the butcher's craft. These are categorised into figural reliefs depicting cattle (or a single animal) slaughter and stone carvings that illustrate the butcher's tools and implements, representing the butchers' symbolism. The introduction, which deals with the butcher's craft partly in a European context, is followed by an analysis of the iconography of works associated with butchers in the Czech lands and the list of fourteen artefacts from Moravia, along with analogies from Bohemia and the neighbouring countries, as well as from the area of the domestic and foreign book painting, heraldry, sfragistics, etc. Special focus is given to the butcher's honing steel, an arched, lens-shaped type, and a tool called the sausage rim (obliculum). Though the latter was common in the past, it is now largely forgotten. It was used for stuffing casings, as evidenced by various iconographic sources. Five excursions explore related themes: reliefs featuring the Pernštejn family legend and a stone depiction of a scene with a captured bison, which are similar to representations of cattle slaughter on butcher artefacts; a relief slab in the Church of St Catherine in Chrudim, which is, as yet, insufficiently recognised as the richest collection of butcher's craft symbols in the Czech lands; the obscure tool called the sausage rim, referenced in iconography and literature; and the Schweinestecher, a specific branch of butchers in the German lands, whose primary professional symbol was the sausage rim. The last one is dedicated to some misunderstandings in the systematics of Czech typological classification and naming of honing steels, in which the term sausage rim in any form is completely absent. It remains unrecognised by Czech art history, archaeology, museology, ethnology, and other disciplines. Therefore, the study aims to bring it back to the consciousness of experts.

Keywords: butcher – symbolics – relief – iconography – honing steel – sausage rim (obliculum)

Článek se zabývá artefakty období pozdní gotiky a renesance na Moravě, především kamennými reliéfy, jež jsou spojeny s reprezentací řeznického řemesla. Jsou to jednak figurální reliéfy se scénami porážky skotu či staticky zachyceného zvířete a dále pak kamenosochařská díla s vyobrazeními řeznických nástrojů a pomůcek, tj. s řeznickou symbolikou. Po úvodu zabývající se řeznickým řemeslem částečně i v evropském kontextu následuje analýza ikonografie děl spojených s řezníky v českých zemích a výčet 14 artefaktů z Moravy spolu s analogiemi z Čech i sousedních zemí a dále ze sféry domácí i zahraniční knižní malby, heraldiky, sfragistiky apod. Zvláštní pozornost je věnována řeznické ocílce (obloukovému typu čokovitého tvaru) a pomůcce zvané slučka. Tento v minulosti běžný a rozšířený, dnes však neznámý předmět určený k nabíjení střívek je zde doložen řadou obrazových pramenů. Pět exkursů je věnováno souvisejícím tematickým okruhům: 1) reliéfům s rodovou legendou Pernštejnů (kamenosochařským vyobrazením výjevu s polapeným zubrem), jež mají mnoho společného se zpodobněním porážky skotu na řeznických artefaktech; 2) reliéfní desce v kostele sv. Kateřiny v Chrudimi, jež je (doposud dostatečně nepoznaným) nejbohatším souborem symbolů řeznického řemesla v českých zemích; 3) nástroji zvanému slučka v ikonografických a literárních pramenech; 4) a v souvislosti se slučkou i tzv. Schweinestecherům, osobité odnoži řezníků v německých zemích, jejichž hlavním profesním znakem byla právě slučka; 5) poslední exkurz je věnován některým nedorozuměním v systematické českého typového dělení a pojmenování ocílek (v dosavadní systematické slučka v jakékoli podobě zcela absentuje). České bádání (historie umění, archeologie, muzeologie, etnologie atd.) slučku nezná, cílem příspěvku je tedy mj. opět vrátit tento nástroj do povědomí odborné veřejnosti.

Klíčová slova: řezník – symbolika – reliéf – ikonografie – ocílka – slučka

<https://doi.org/10.56112/pp.2025.2.02>

ÚVOD

„Měla-li se obec nějak po městsku ustavití, první starostí bylo, aby měla řezníka.“ A „... při tom bývali řezníci nad jiná řemesla bohatší.“ Tyto věty Zikmunda Wintera naznačují roli a společenský význam řezníků a nesporně vystihují situaci v 16. století, o němž převážně citovaná kniha pojednává.¹⁾ Platí však přinejmenším pro celý pozdní středověk a raný novověk. Nejvíce reprezentačních kamenosochařských památek upomínajících na řezníky na Moravě, jimiž se zde zabýváme, pochází právě z 16. století.

Nejstarší zmínky o ceších řezníků v českých zemích jsou z Prahy (před 1337) a Českých Budějovic (1337),²⁾ v Olomouci před rokem 1340,³⁾ v Brně cech řezníků vzniká v roce 1347⁴⁾ (podrobné artikule zde získali řezníci roku

2) Z. Winter, Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XV. a XVI. století. Praha 1906, s. 191; B. Mendl, Počátky našich cechů, Český časopis historický 33, 1927, s. 1–20, 307–346, zde s. 16.

3) Š. Kohout, Rozkvět města, in: J. Šmeral red., Dějiny Olomouce 1. Olomouc 2009, s. 126–165, zde s. 158–159.

4) T. Baletka, Sídlním městem lucemburské sekundogenitury, in: L. Jan red., Dějiny Brna 2, Středověké město. Brno 2014, s. 101–111, zde s. 102. Řezník Jan je v Brně připomínán roku 1305 (V. L. Rošic

1) Z. Winter, Řemeslnictvo a živnost 16. věku v Čechách (1526–1620). Praha 1909, s. 653.

1352).⁵⁾ Ve Znojmě měl již dokonce existovat v roce 1285, neboť je v tom roce zmiňován *Magister carnificum*, na nějž se odvolává tamní řezník Volfger.⁶⁾

Řezníci (*masaři, masníci*) měli široký záběr činností, od nákupu dobytka či jiné zvěře přes porážení, výsek, další zpracování až po prodej masa a výrobků z něj. Dle povahy činnosti či z ní plynoucích produktů se dále dělili do řady skupin. Jsou označováni kupř. jako *drobníci, kutléři, držčecníci, jelitníci, sádelníci, lojovníci, naděvači* či *uzenáři*. Přespolní a neplnoprávní huntýři potom prodávali v určené dny na trzích maso ve stanovené formě (kupř. solené, uzené), dokonce někde jen živý dobytek.⁷⁾ Řezníci provozovali jatka a masné krámy, též nakládali s kůžemi či štětinami, kostmi, rohy a kopyty, jakožto i s vedlejšími produkty (např. lojové svíce, mýdlo).⁸⁾ Veliká šíře jejich činností byla zpravidla ovlivněna lokálními zvyklostmi a podmínkami a regulována byla vrchnostenskými pravidly; byla však zároveň limitována zejména právy těch řemesel,⁹⁾ kterým připadaly uvedené vedlejší produkty, jimiž je řezníci zásobovali.¹⁰⁾ Zpracovávali zejména maso skotu (volské, býčí, kravské a telecí) a dále skopové/jehněčí, méně vepřové (*bravské*), kozí a drůbež; někdy prodávali i ryby.¹¹⁾ Regulace prodeje masa a výrobků z něj, předně cen, v podobě městských nařízení bývala přísnější, než u jiných potravinářských komodit.¹²⁾ Nejstarší takovou regulaci pro řezníky známe z Paříže (1182), souborná pravidla pro výkon řemesla včetně obchodu pocházejí z Řezna (1376).¹³⁾ Též bylo hleděno na to, aby kvalita nabízených produktů řezníků byla náležitá a pro dohled se stanovovali i přísední z řad mistrů. Pokud bylo např. v Salcburku poráženo zvíře, jež nebylo předtím

posouzené z hlediska zdraví, či docházelo přímo k prodávání závadného masa, pamatoval na to městský řád z roku 1524 následovně: maso bylo odebráno a hozeno do řeky, dotýčný musel zaplatit 5 liber feniků a navíc na měsíc zanechat svou živnost.¹⁴⁾ Regulován mohl být i počet porážek, pro jihoněmeckou Kostnici roku 1535 platilo, že řezník nesmí týdně porazit více než tři voly a ostatní odrostlý skot, nejvíce 16 telat, 20 ovcí a 20 kozlů a koz.¹⁵⁾ V moravském Přerově počátku 16. století měli řezníci předsáno, že při bití „na šlak“ může každý zabít buď 1 kus dobytka, 2 vepře, 4 telata nebo 8 ovcí. Na frejunk (období před trhem a po něm) mohli porazit buď 2 kusy dobytka či 2 telata, 1 vepře nebo 4 skopce.¹⁶⁾ Nesmělo se dle řezenských regulí, jež přejímala i jiná města, také porážet v noci po určeném zvonění.¹⁷⁾

V Itálii získala řemesla (*arti*) potvrzení svého právního statusu od papeže Martina IV. v roce 1284, přičemž řezníci patřili mezi *artes principales* (tedy přední řemesla, na rozdíl od *artes submissae*).¹⁸⁾ Zikmund Winter hovoří v souvislosti s řezníky ve střední Evropě rovněž o řemesle předním.¹⁹⁾ O závažnosti úkolu zásobování měst masem a nepřímo i o postavení řeznického řemesla svědčí mj. fakt, že na Starém a Novém Městě v Praze v době vlády Karla IV. bylo na 200 řeznických krámů; v císařem Karlem IV. v roce 1348 založeném Novém Městě pražském bylo na jeho pokyn zřízeno 100 masných lavic pro staro- a novoměstské řezníky,²⁰⁾ v 15. století se v Praze počítá jeden řezník na 18. domů,²¹⁾ v Litoměřicích potom připadl v roce 1551 řeznický krám dokonce na domů šest.²²⁾

Mimořádné postavení staroměstského řeznického cechu v Praze se projevovalo výsadou zaujmout ve slavnostních průvodech první místo hned za městskou radou,²³⁾ v Telči význam tohoto cechu, ve městě nejstaršího, dokládá podobná skutečnost. Při všech církevních průvodech chodili řezníci před ostatními a pouze jeho členové směli užívat červené cechovní svíce.²⁴⁾ Nejinak tomu bylo v případě výsadního postavení u pražských novoměstských řezníků za Jiřího z Poděbrad.²⁵⁾

Príslušníci tohoto potřebného a povětšinou váženého řemesla však byli na druhé straně považováni za hrubé a neurvalé, zejména vůči ženám. *Převeliké žaloby*, popud pro zmíněný řád (*artikule*) vydaný brněnským řezníkům po norimberském vzoru²⁶⁾ markrabětem Janem Jindřichem,²⁷⁾ jsou doloženy tedy přímo i pro středověké Br-

ky, *Dějiny a paměti řemeslných cechů města Přerova i okolí*. Přerov 1895, s. 14).

- 5) M. Švábenský, K hospodářským dějinám Brna v období 1243–1411, in: Brno v minulosti a dnes 12/1994, s. 175–253, zde s. 184; T. Baletka, o. c. v pozn. 4, s. 102.
- 6) V. L. Rošický, o. c. v pozn. 4, s. 15; F. V. Peřinka, Vlastivěda moravská II. Místopis, Znojemský okres. Brno 1904, s. 131; porovnej také P. Čornej, Kočička, kurvička, kokot a múdra hlavička aneb Staroměstští řezníci v husitské revoluci, Pražský sborník historický XL, 2012, s. 7–122, zde s. 35.
- 7) Z. Winter, o. c. v pozn. 1, s. 658; výhradně živý dobytek směli prodávat huntýři v Českých Budějovicích.
- 8) Z. Winter, o. c. v pozn. 2, s. 421.
- 9) V Hranicích nechtěli řezníci prodávat kůže ševcům, proto Jan z Pernštejna roku 1522 stanovil, aby masa pro *frejunk* byla vezena i s kůžemi, též kožešníci si stěžovali, že masaři nekale chovají mladé lišky, což jim bylo zapovězeno (B. Indra, Rozvoj města v XV. a XVI. století do třicetileté války, in: L. Hosák – B. Indra – M. Jašková, Hranice. Dějiny města. Díl I. Od nejstarších dob do války třicetileté. Hranice 1969, s. 39–126, zde s. 64–65).
- 10) Z. Winter, Kulturní obraz Českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku II. Praha 1892, s. 287.
- 11) J. Šimek, Kutná Hora v XV. a XVI. století. Řada obrazů, pojednání a črt z kulturních a politických dějin kutnohorských. Kutná Hora 1907, s. 66. V řádu pro salcburské řezníky z roku 1524 se hovoří o zásobování masem volů, krav, telat, ovcí, koz a jehňat, v určité době i vepřů (D. Goerge, Die Bäcker und Metzger in den salzburgischen Städten, Mit Beispielen aus Hallein, Laufen, Mühldorf, Salzburg und Tittmoning, Mitt(h)eilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 120/121, 1981, s. 459–515, zde s. 486).
- 12) V Prešpurku poloviny 16. století bylo kupř. vydáno 31 úprav cen masa, u pekařských výrobků to bylo jen devět a u vína osm (Z. Nemcová, Statúty ako spôsob komunikácie mestskej správy s obyvateľmi, Historica 48, 2014, s. 144–152, zde s. 148).
- 13) J. Majorossí, Community and Individuality in Urban Space: The Socio-Topography of Butchers in Medieval Urban Space Through the Case of Pressburg in Comparison, Czech and Slovak Journal of Humanities, Historica 2, 2011, s. 6–32, zde s. 8–9.

14) D. Goerge, o. c. v pozn. 11, s. 487; pro tresty pro nepoctivé řezníky v Čechách viz Z. Winter, o. c. v pozn. 10, s. 292–295.

15) M. Erath, Studien zum mittelalterlichen Knochenschnitzerhandwerk, Die Entwicklung eines spezialisierten Handwerks in Konstanz. Inaugural-Dissertation, Albert-Ludwigs-Universität zu Freiburg im Breisgau, 1996, s. 32.

16) B. Klíma – Č. Stařa – M. Jašková – L. Hosák – A. Roubic – M. Kouřil – P. Kloss, Dějiny města Přerova I. Přerov 1970, s. 199.

17) J. Majorossí, o. c. v pozn. 13, s. 9.

18) F. Salvetti – E. M. Bühner, Der Metzger – eine Kulturgeschichte des Fleischerhandwerks. München 1988, s. 99–100.

19) Z. Winter, o. c. v pozn. 1, s. 653.

20) Listina Karla IV. ze 17. VII. 1359; RKK, s. p.

21) Z. Winter, Zlatá doba měst českých. Praha 1991, s. 199–200.

22) Tjž, o. c. v pozn. 1, s. 42.

23) P. Čornej, o. c. v pozn. 6, s. 89.

24) J. Rampula, Telč – původ a vývoj náměstí, in: M. F. Drdák red., Dějiny Telče v díle místních historiků. Telč 2004, s. IV–23.

25) P. Čornej, o. c. v pozn. 6, s. 90.

26) F. Šujan, Dějepis Brna. Brno 1902, s. 133.

27) M. Švábenský, o. c. v pozn. 5, s. 184.

no.²⁸⁾ A byli také odbojní a vzdorní; v Olomouci proběhla v letech 1377/78 vzpoura řezníků s řadou obětí,²⁹⁾ v roce 1418 propuklo ve Vratislavi pětidenní povstání řemesníků proti městské radě s mrtvými na straně konšelů spolu s purkmistrem, v jehož čele stáli řezníci; roku 1420 následoval proces, k němuž se do města dostavil král Zikmund (23 řemesníků bylo popraveno, 27 posláno do vyhnanství, řezníci byli vykázáni na předměstí a nesměli nosit zbraně).³⁰⁾ V Brně se v polovině 15. století odehrál spor řezníků s městskou radou, když se zpěchovali přijmout městem vydaná statuta,³¹⁾ odpor projevovali řezníci dokonce i vůči panovníkovi.³²⁾ Ve švýcarském Bernu byl kupříkladu v roce 1530 zaveden nový řád pro řezníky z důvodů *nepořádku, zlořádu a potíží*.³³⁾ Těž byli kvůli zjevně neoprávněné snaze o maximalizaci zisku vnímáni jako lidé chamtiví, tuto pověst však měli mít řezníci společně s ostatními potravinářskými řemesly.³⁴⁾

DRUHÝ ARTEFAKTŮ S ŘEZNICKOU TEMATIKOU – IKONOGRAFIE

Samostatní řezníci a řezníci organizovaní v bratrstvech či ceších po sobě v českých zemích zanechali mnoho více či méně reprezentačních památek. Podíleli se často finančně na veřejných stavbách, profánních i sakrálních, jejich znaky a symboly se proto objevují kupř. na městské bráně³⁵⁾ či v kostelích, kde je vidíme na štítech namalovaných na klenebních kápích³⁶⁾ či jako reliéfní znaky na svornících³⁷⁾ anebo na součástech vybavení.³⁸⁾ Zároveň po sobě zanechali znaky na velkém množství náhrobníků i epitafů³⁹⁾ a na božích mukách. Svě řemeslo nechali výtvarně zvěčnit i na reliéfech a malbách, jež byly součástí staveb.⁴⁰⁾ Drobné plastické provedení legendární scény a zejména sym-

bolů řemesla se vyskytuje na pečetích (typářích).⁴¹⁾

Pokud bychom vycházeli ze znaků řemesel, resp. symbolů činností na dochovaných pozdně gotických božích mukách na Moravě, potom by řezníci s třemi příklady byli v pořadí na druhém místě;⁴²⁾ převládají motivy vinohradnické,⁴³⁾ jediným příkladem jsou potom zastoupení pekaři⁴⁴⁾ a pivovarníci/sladovníci.⁴⁵⁾ Převahu vinohradnických motivů lze vysvětlit skutečností, že všechny památky s příslušnými symboly se nacházejí na Znojemsku, resp. jižně od Brna, kde – spolu s přilehlými Dolními Rakousy – představovala produkce vína jeden z hlavních zdrojů obživy obyvatel regionu,⁴⁶⁾ docházelo dokonce ke vzájemným moravsko-rakouským sporům.⁴⁷⁾

Porážka skotu, jak dokládá četnost vyobrazení nejen u nás, byla nesporně nejnáročnější a nejvíce ceněnou činností řezníka, zároveň i nejčastější. Pro vrcholně středověké Brno se dle analýzy zvířecích kostí odhaduje, že v rámci masné potravy obyvatel činil podíl hovězího 87 %.⁴⁸⁾ Kupř. v roce 1530, kdy se konal říšský sněm, bylo v Augsburgu, kde tehdy žilo o něco více než 30 tisíc osob (lidé, co na sněm přijeli, zvýšili počty asi o třetinu) poraženo, jen co se volů týče, 6774 zvířat.⁴⁹⁾ Toto množství jasně vypovídá o mimořádném objemu práce řezníků. Výjev porážky skotu v rámci pojednaných tuzemských obrazových pramenů nejčastěji představuje spolupráci dvou mužů – řezníka a pomocníka. U větších kusů (či snad býků) máme doloženu i účast čtyř osob (obr. 1) – řezníka a tří dalších; jeden uchopí zvíře za roh, druhý ho přidržuje silným motouzem uvázaným kolem rohu a další (zboku výjevu) ho omezuje

28) F. Šujan, o. c. v pozn. 26, s. 133; C. Hállová-Jahodová, Umění a život zapomenutých řemesel. Praha 1955, s. 14; T. Baletka, V časech markraběte Jošta (1375–1411), in: L. Jan red., o. c. v pozn. 4, s. 111–119, zde s. 114.

29) Š. Kohout, o. c. v pozn. 3, s. 159.

30) W. Adler, Die Geschichte der Breslauer Fleischerzunft. Breslau 1904, s. 57–66; B. Mendl, o. c. v pozn. 2, s. 344.

31) T. Borovský, Městská rada a mocenská situace, in: L. Jan red., o. c. v pozn. 4, s. 290–296, zde s. 293.

32) P. Čornej, o. c. v pozn. 6, s. 30–32, zde též shrnutí starší literatury.

33) S. Häslser, Fleischschau in der mittelalterlichen Zähringerstadt, Schweizer Archiv für Tierheilkunde, Band 152, Heft 1, 2010, s. 13–20, zde s. 17.

34) C. Hállová-Jahodová, o. c. v pozn. 28, s. 13; P. Čornej, o. c. v pozn. 6, s. 31; D. Janiš, Městská rada, in: L. Jan red., o. c. v pozn. 4, s. 425–436, zde s. 435.

35) Rakovník, Vysoká brána, znak řezníků (korunovaný lev se zdvojeným ocasem ve skoku a s širočinou v předních tlapách, pod sekýrou v ploše nůž) z roku 1523 (blíže B. Štorm, Cechovní znaky. Na Městské hradební věži v Rakovníku, in: Erbovní knížka na rok 1936. Praha 1937, s. 17–26, zde s. 22).

36) Kutná Hora, kostel sv. Barbory; Čáslav, kostel sv. Petra a Pavla.

37) Chrudim, kostel sv. Kateřiny; Jaroměř, děkanský kostel sv. Mikuláše; Nové město Pražské, kaple sv. Lazara.

38) Hořice na Šumavě, kostel sv. Kateřiny – kropenka; Chvalšiny, kostel sv. Marii Magdaleny – kropenka.

39) Kupř. Hradec Králové, Chrudim, Prostějov, Klatovy, Vysoké Mýto.

40) Známe i příklad kachle s řeznickou symbolikou – korunovaný lev se zdvojeným ocasem ve skoku s překříženými sekýrami – širočinami v ploše z hradu Lichnice (kachel K 61, 2. polovina 15. stol. ??), viz K. Rosulková, Kachlový soubor z 15. až 16. století z hradu Lichnice, Katalog a analýza sbírky Městského muzea Čáslav, in: Východočeský sborník historický 24, 2013, s. 3–80, zde s. 54.

41) Zde se střídá motiv lva – zejména u cechů v Čechách, částečně i na Moravě (Jihlava, Třebíč, Boskovice, Blansko, Nedvědice) s motivem sekýr; blíže viz P. Čornej, o. c. v pozn. 6, s. 94.

42) Dyjákovice (okres Znojmo); Sedlešovice (okres Znojmo), 1525; Strachotice (okres Znojmo).

43) Hostěradice (okres Znojmo) – překřížené kosíře; Hustopeče (okres Břeclav) – překřížený kosíř a motýčka; 1529?; Olbramovice (okres Znojmo) – kosíř podložený radlicí, 1518; Šatov (okres Znojmo) – kosíř umístěný nad radlicí.

44) Moravské Budějovice (okres Třebíč).

45) Jihlava.

46) Další reliéfy potom souvisejí s předpokládaným původcem, zadavatelem díla. V Hrádku (okres Znojmo) se zachoval erb pánů z Veitmile, brněnský Planerův sloup má tři rodové erby (Hechtů z Rosic, slezských Helmů a Vranovských z Bližovic), v Petrovicích (okres Třebíč) nesou boží muka erb majitele panství Mikuláše Rochovského a v Micmanicích (okres Znojmo) se uvažuje o reliéfu na štítku (tři propletené ryby) jako o pečetním znamení obce. U zaniklých božích muk z Jaroslavice (okres Znojmo), fotograficky dokumentovaných ještě v 40. letech 20. století, nelze již patrně značně degradovaný reliéf pod silnou vrstvou vápenných nátěrů (stejně jako nápis na vedlejším štítku) blíže určit.

47) Velká produkce vína na Moravě vedla v roce 1539 dokonce ke snahám rakouských vinařů zakázat import vína, v roce 1575 potom hrozil moravský sněm zákazem dovozu vína z Rakouska, ba i transportem rakouského vína přes území Moravy (V. Kraus – Z. Fojfová – B. Vurm – D. Krausová, Nová encyklopedie českého a moravského vína 1. Praha 2008, s. 18).

48) Z. Sívová, Druhové složení a zastoupení zvířat v jídelníčku, in: L. Jan red., o. c. v pozn. 4, s. 362–364, zde s. 363.

49) Á. Silló-Menzel red., Der europäische Oxenweg damals und heute, ein historischer Reiseführer. Aichach 2015, s. 12. V Landshutu při několika týdny trvajících hostině u příležitosti svatby bavorského vévody Jiřího Bohatého s Hedvikou Jagellonskou v listopadu roku 1475; vedou volí s 323 kusy, následuje 285 prasat, 1133 ovcí, 1537 jehňat a 490 telat (z drůbeže potom 11.500 husí a 40000 kuřat či slepic); volí a telata tvoří jen asi o málo více než 10%, nejvíce je jehňat, mohlo to však souviset s regionálními podmínkami, roční dobou a se skutečností, že zvířata bylo potřebné zajistit ve velkém počtu najednou.

Obr. 1: Scéna porážky, knižní malba. Žlutický kancionál, 1558, fol. 0184v, výřez (Památník národního písemnictví).

v pohybu vzadu. Součástí scény jsou i dva psi. Zevrubný popis způsobu porážky odpovídající námi analyzovaným zpodobením pochází ještě z konce 19. století.⁵⁰⁾

V Čechách je nejvíce frekventovaným znakem řezníků, resp. řeznického cechu, lev ve skoku, nejčastěji se sekýrou, řeznickou širočinou v předních tlapách.⁵¹⁾ Souvisí s legendou o pražských staroměstských řeznících, jež měli svými sekýrami v roce 1310 prolomit městskou bránu u sv. Františka a zajistit tak Janu Lucemburskému vstup do Prahy ovládané korutanskými.⁵²⁾ Proto se mělo dostat tomuto řemeslu cti používat znak blízký znaku českých panovníků. Jeho podoba byla potvrzena pro korouhve a štíty řezníků Zikmundem Lucemburským v roce 1437 (bílý lev s rozdvojeným ocasem v červeném poli),⁵³⁾ Václav Hájek z Libočan potom ve své *Kronice české* popisuje znak na korouhvi pražských řezníků jako bílého lva bez koruny, *o jednom toliko ocasu*. Na druhé straně korouhve mají být zobrazeny mříže nad bránou se dvěma ozbrojenci po stranách brány, kterak do ní tnou řeznickými sekýrami,⁵⁴⁾ tedy zpodobení uvedené pověsti o zásluhách řezníků na

50) *Velký kus se za tím účelem tak ke kruhu ve zdi neb na podlaze upevněného pomocí provazu přiváže, aby hlavou nemohlo mnoho pohybovat. A nyní řezník palicí jej do čela asi tři prsty pod rohy silně udeří, při čemž jej pomocník za rohy drží, že zvíře omráčeno klesne. Na to obrátí se hlava zvířete tak, že se na rohy podpírá a bodne se špičatým a velmi ostrým nožem do přední strany krku asi půl pod hlavou... aby tím rychle všechna krev se vypustila...* (V. L. Rošický, *Řeznictví a uzenářství*, in: *Chemie denního života. Část druhá*, Praha 1894, s. 425–575, zde s. 470).

51) Taktó, jako stříbrný, zlaté korunovaný lev v červeném poli s rozdvojeným ocasem – je zobrazen kupříkladu v Českém graduálu z Lito-myšle (1563, fol. 0002r) i v Malostranském graduálu (1561–1573; fol. 23r). Ve Staroměstském graduálu (1561–1567; fol. 178v) je lev bez širočiny.

52) A. Rybička, *Pomůcky k heraldice a sfragistice domáci. Znaky a pečeti cechovní*, in: *Památky archaeologické a místopisné*, 1880, s. 454–470, zde s. 460–463 (popisy korouhví s ikonografií scény); P. Čornej, o. c. v pozn. 6, s. 84–85.

53) P. Čornej, o. c. v pozn. 6, s. 90.

54) Tamtéž, s. 92; zde též zevrubně o peripetích a možných původech symbolu lva (s. 8).

lucemburské vládě. Zcela originální reflexi „rubové“ symboliky korouhve shledáváme na ty-páři řezníků města Sušice z roku 1616 s nápisem SIGILLUM LANIONUM SUTICENSIIUM.⁵⁵⁾ Zde po stranách stojí dva mohutní zbrojnoši v brnění s otevřenými helmy (jejichž velikost je zdůrazněna i nohama zasahujícími do popisu) se širočinami – jednou v napřážené ruce a podruhé na rameni – před mříží (pozvednutou spouštěcí mříží, tzv. padací, symbolizující pouze tušenou bránu), pod ní je potom drobný lev ve skoku. Ozbrojení muži svým oděním připomínají vojáky výjevu dobývání brány listu druhého dílu Malostranského graduálu z let 1561–1573 (fol. 22v).⁵⁶⁾ Nelze tedy vyloučit – navzdory zcela odlišné kompozici – dnes

již neznámý společný vzor.

Topos o udatných řeznících nacházíme však již dříve v Římě. Když v roce 1084 město plundrovali Normané vedeni Robertem Guiscardem, měli se jim postavit na odpor právě řezníci.⁵⁷⁾ Námět pražských řezníků jako zachránců se objevuje i později; měli se také zasloužit o ušetření kláštera sv. Jakuba na Starém Městě pražském po roce 1422. Byl uchován, na rozdíl od všech ostatních minorit-ských a dominikánských klášterů ve městech ovládaných husity, byť byl proměněn ve skladiště zemědělských plo-din.⁵⁸⁾ Smysl záchrany však bývá spatřován ve faktu, že se v konventním chrámu nacházely pohřby předchůdců, jejich druhů a předních reprezentantů řemesla. Ke klá-šteru ale současně ze severu ve dvou blocích přiléhalo 100 masných krámů.⁵⁹⁾ Stateční řezníci měli mít potom záslu-hu i na vyhnání husitů ze slezské Nisy v roce 1428, když rozhodným způsobem údajně zvrátili průběh bojů.⁶⁰⁾

Korunovaný lev se sekýrou v předních tlapách, hlav-ní symbolická forma korporátní reprezentace řezníků, se objevuje záhy i v mimopražském prostředí,⁶¹⁾ zdaleka však nejde o její jedinou podobu. Tak měla pečť řezníků Vyso-kého Mýta z počátku 16. století podobu jednoocasého lva ve skoku bez koruny a sekýry v tlapách; sekýra a navíc ještě nůž se nacházely volně v ploše štítu.⁶²⁾ Lev se široči-

55) Viz E. Havlovičová, *Cech řezníků Sušice 1584–1858* (1887). Inventář, EL NAD č.: 2098, AP č.: 528, Sušice 2012, s. 5–6; fotografie na https://www.portafontium.eu/iipimage/30450315/soap-kt_02098-cech-rezniku-susice_t01_ti?x=-487&y=-55&w=1975&h=1111.

56) Malostranský graduál, díl druhý, fol. 22v, Archiv hlavního města Prahy, sig. 1869.

57) F. Salvetti – E. M. Bühner, o. c. v pozn. 18, s. 96–97.

58) J. Teige – J. Herain, *Kaple sv. Lazara na Novém městě Pražském, Časopis společnosti přátel starožitností českých v Praze* 8, č. 4, 1990, s. 140–159, zde s. 142; P. Čornej, o. c. v pozn. 6, s. 8.

59) P. Čornej, o. c. v pozn. 6, s. 25–27.

60) *Das Hussitendenkmal in Neisse, Oberschlesien im Bild* 26/1928, s. p.

61) P. Čornej, o. c. v pozn. 6, s. 101 a pozn. 480 na s. 101.

62) Viz <https://www.muzeum-myto.cz/cs/mapa-stranek/virtualni-vystava-typare-ze-sbirky-muzea>.

nou se vyskytuje i v sepulkrální skulptuře, jak lze vidět v lapidáriu pardubického zámku na reliéfu náhrobníku Doroty, manželky řezníka a primátora Pardubic Jakuba Prachatického z roku 1573 (lev bez koruny a s jedním ocasem v renesančním štítu), nebo na náhrobníku synů řezníka Petráska v kostele Nalezení sv. Kříže v Chrudimi z roku 1599.

Jako znak reprezentující společenství řezníků se řídce objevují překřížené širočiny (Nové Město pražské, svorník zaniklé kaple /kostela/ sv. Lazara, zbořené kvůli plánované výstavbě budov císařsko-královského trestního soudu v letech 1900–1901). Vyskytuje se však i sekýra překřížená se sekáčkem, samostatně sekáček, resp. sekáček s nožem či sekáček s ocílkou. U individuální reprezentace však motiv překřížených sekyr již zcela převládá, a to v Čechách i na Moravě. Tak jej vidíme v modrém poli kupř. na štítcích řezníků Zikmunda a Buriana z Českého graduálu z Litomyšle (fol. 0256v), na pečetích litoměřických řezníků Adama Jiskry a Donáta⁶³⁾ či na náhrobníku Martina Losnitzerera v kostele sv. Jakuba Většího v Jihlavě z roku 1618. Respektive v kombinaci s dalšími řeznickými nástroji a pomůckami, jak tomu je i na kamenných artefaktů pojednáváných níže. Nože potom máme zaznamenány spolu se sekáčkem či sekerou. Již ze 70. či 80. let 14. století pocházejí samostatné překřížené osní nože řezníka, znázorněné na konzole arkýře radnice Starého Města pražského.⁶⁴⁾ O barvách řeznické heraldiky, resp. symboliky, si můžeme učinit částečný obrázek z maleb znaků v sakrálních interiérech, zejména však – spolehlivě pouze z knižních vyobrazení, kde nedocházelo k pozdějším úpravám (přemalovávání). Na námi pojednáváných kamenných reliéfech v exteriéru se povrchové úpravy již nezachovaly, ani ve zbytcích; původnost polychromie na reliéfu v síni domu na Horním náměstí ve Znojmě (obr. 8) nebyla zkoumána.

V případě řezníků, na rozdíl od výše jmenovaných a dalších řemesel, se však ve větší míře dochovaly mnohé další artefakty – reliéfy, které mohou být spojovány s jejich reprezentací, individuální či jako korporací na soukromých či obecních stavbách. Jde o dva ikonografické typy. Buď jsou na kamenných reliéfech znázorněny symboly řemesla ve formě charakteristických nástrojů, nebo figurální kompozice – vesměs se scénou porážky dobytčete či statické vyobrazení samotného zvířete.

63) K. Sedláčková, Testamentární praxe v královském městě Litoměřicích na přelomu 16. a 17. století aneb domnělý a nepořádný kšaft Mikuláše Hlávky, in: *Paginae Historiae*, Časopis Národního archivu 33, č. 1, 2025, s. 43–62, zde s. 50.

64) M. Musílek, „Unser stat rathaus“. Staroměstská radnice v Praze a její nejstarší znaková galerie, *Staletá Praha* 34, č. 1, s. 2–42, zde s. 12.

Obr. 2: Znojmo, vápencová reliéfní deska znojemského řeznického cechu (lapidárium Jihomoravského muzea ve Znojmě; foto M. Kučera).

Obr. 3: Detail reliéfu na obr. 2, znakový štítek (foto M. Kučera).

PRÍKLADY KAMENNÝCH RELIÉFŮ NA MORAVĚ – MOTIV PORÁŽKY

K náročně pojatým figurálním reliéfům s námětem porážky patří vápencový reliéf z městských jatek ve Znojmě (dříve v Antonínské ulici), z této skupiny nejstarší datovaný, nyní uložený v lapidáriu Jihomoravského muzea na znojemském hradě (obr. 2). Je to bohatě ztvárněný artefakt v podobě edikulového architektonického rámce se znakovou složkou a figurami dvou mužů a dobytčete. Ústřední výjev porážky doprovází svrchu nápisová páska s datací 1543 a literami I B K M oddělenými routami.⁶⁵⁾ Vlevo je postava muže s napřaženou, obouruč drženou sekýrou, jejíž tupou stranou – čepcem se chystá zvíře, umístěné uprostřed kompozice hlavou směrem k němu, omrácit; u pasu má řezník zavěšený nůž. Skot je za hlavu přitahován.

65) Mezi K a M routou se stáčejícími se vlasovými tahy.

ván, a tak znehybňován silným provazem provlečeným kruhovým okem – prstencem kotveným v terénu. Za provaz tahá druhý muž, řezníkův pomocník na okraji kompozice vpravo, přičemž provaz prochází mezi nohama dobytčete. Muži v zástěrách jsou oděni do volných kabátců s dlouhým rukávem a punčochových kalhot. Uvnitř segmentového oblouku nástavce edikuly je umístěn štítek, na němž vzhledem k úbytku reliéfu nejasně, vidíme nůž přeložený přes sekáček (obr. 3). Navzdory složitému tvarosloví architektonické dekorace desky jde v konečném důsledku o méně výtvarně zdatnou práci, což se projevuje v celkové kompozici, adici architektonických článků a prvků nestejného měřítka, především ale v disproporcích loutkovitých postav mužů. Nelze však zároveň pominout, že u tohoto díla i následujících byla nositelem výtvarných kvalit především povrchová úprava. Polychromie však zanikla, a tudíž můžeme posuzovat pouze de facto torza zbavená dominantní výrazové dimenze.

V pořadí dalším datovaným figurálním reliéfem s tématem řeznického řemesla, umístěným dnes druhotně na vnitřní straně ohradní zdi masných krámků v Moravských Budějovicích (okres Třebíč), je pískovcová deska řezníka Alexandra z roku 1560 (obr. 4). Jde o torzo reliéfu v profilovaném rámu, typologicky tedy šlo o desku určenou pro osazení na fasádě budovy. Co do ikonografie jde o naprosto atypické dílo. Řezník, stojící zprava a se sekyrou v levici podél těla (spodní část topůrka zanikla), drží dobytče za levý roh. Je zpodoběn jako vousatý muž oděný ve vestě bez rukávů s otevřeným límcem s klopami, má vyhrnuté rukávy košile a zástěru, zachovala se i zřetelná nízká bota. Zde nejde o obvyklou dynamickou scénu fáze porážky spočívající v omráčení dobytčete, celý výjev postrádá dramatickost. Muž nepoutané zvíře pouze drží. Jméno řezníka (ALEXANDER) je vysekáno v kapitále na pásce se zavinutými konci u horní lišty rámu, datum je umístěno v ploše pod hlavou zvířete. Deska je dochována asi z poloviny, její pohledově levá část zanikla.

K veskrze reprezentačním reliéfům patří vápencová deska řezníka Františka umístěná druhotně ve zdi

Obr. 4: Moravské Budějovice (okres Třebíč), areál bývalých masných krámků, vnitřní strany ohradní zdi, pískovcová reliéfní deska řezníka Alexandra (není-li uvedeno jinak, všechna foto Z. Vácha).

Obr. 5: Olbramovice (okres Znojmo), ohradní zeď farního kostela, vápencová reliéfní deska řezníka Františka (foto M. Kučera).

u kostela sv. Jakuba většího v Olbramovicích (okres Znojmo) (obr. 5). Jméno a profese prozrazuje kapitálový nápis FRANTZ HAVER s letopočtem 1584 v obdélném poli při horní hraně desky.⁶⁶⁾ Vedle nápisu je vykrajovaný štítek s obíhající linkou, vyplněný dvěma překříženými širočinami. Kompozice sestává z dobytčete mezi dvěma stojícími postavami. Vlevo stojí řezník s obouruč drženou pozvednutou sekyrou s ostrím směřujícím dovnitř, tj. opět ve fázi nápřahu. Vpravo stojící pomocník přidržuje provazem dobytče za rohy. Zdá se, že řezník má na

66) Hauer je zkrácená verze označení profese Fleisch- / Knochen-Hauer.

hlavě turbanovitou pokrývkou, poškozený stav reliéfu však nedovoluje bližší poznání detailů. Obě postavy již postrádají modelaci tváří. Muži mají suknice a kabátce s dlouhými rukávy, u pomocníka je rozeznatelný zdobný límeček na způsob okruží.

Nedatovaný reliéf se stejným námětem nalezneme v Hostěradicích (okres Znojmo) ve zdi středověké věžovité stavby areálu bývalé komendy řádu německých rytířů, v zadržce zrušeného otvoru (obr. 6). Deska vyhotovená z tzv. mušlového vápence je značně zvětralá, rozeznat však lze v horní části plochy reliéfní štítek se sekáčkem a scénu porážky pod ním. Řezník na levé straně obouřuč zvedá sekyru či perlik – palici (nelze již poznat), vpravo je poměrně drobné dobytče přidržené patrně motouzem (ruce pomocníka v pravé části kompozice jsou totiž dosti vzdálené od jeho hlavy). Míra degradace reliéfu však opět již nedovoluje jeho bližší popis a ikonografickou analýzu. Nicméně je zřejmé, že je o převládající kompoziční schéma – zleva stojící řezník omračuje zvíře přidržené pomocí provazu pomocníkem v pravé části obrazové plochy.

V této souvislosti lze zmínit fakt, že na řadě dalších soudobých zobrazení porážky je dobytče drženo přímo za rohy, dokladem může být kupř. rytina Josta Ammana z roku 1568 (*Der Metzger*) s řezníkem a jeho pomocníkem ze série *Ständebuch*; na podlaze leží mj. sekáček a oba muži mají zavěšeny u pasu typické řeznické toulce tvaru protáhlého kornoutu se dvěma noži. Stejnou situaci můžeme předpokládat na ojedinele zachované nástěnné malbě porážky v podloubí domu čp. 62 na náměstí Míru v Domažlicích, byť je toto pozdně gotické dílo zachováno značně neúplně. Scénu tvoří tři postavy a dobytče; zleva opět rozkročený řezník s napraženými rukama se sekyrou, hlavu zvířete (zaniklou) drží pomocník, jehož poloha rukou odpovídá natáčení hlavy za rohy. Třetí figura vzadu na pravé straně drží v pravici větévku, jde asi o znázornění pobízení, nahánění; ve stejné ploše pasu, v jeho pravé polovině, je namalována tzv. malá Kalvárie. Kombinaci úkonů – držení za rohy a současně znehybnování hlavy pomocí silného provazu – představuje zmíněný výjev ve Žlutickém kancionálu; někdy je omračované dobytče dr-

Obr. 6: Hostěradice (okres Znojmo), bývalá komenda řádu německých rytířů, fasáda středověké věžové stavby, vápencová reliéfní deska s vyobrazením porážky a znakovým štítkem.

ženo pomocníkem oběma rukama za krk, jindy stojí samotný řezník a zvíře není vůbec poutáno.⁶⁷⁾

Nástrojem k omračení bývá v obrazových pramenech většinou sekyra, její tupá strana (čepec). Nalézáme však i zobrazení s těžkou palicí s železnou hlavou⁶⁸⁾ i s palicí dřevěnou.⁶⁹⁾

EXKURS I – PERNŠTEJNSKÉ RELIÉFY SE ZUBREM

K výjevům porážky skotu má ikonograficky blízko soubor kamenných reliéfů se znázorněním erbovní pověsti Pernštejnů – rodové legendy.⁷⁰⁾ I když jejím jádrem je naopak ponechání lapeného zvířete – zubra – při životě (a předvedení před panovníka), nacházíme vždy stejné figurální schéma. Na dílech zhotovených zdatným kameníkem

za Viléma z Pernštejna (asi 1510 až 1519), tedy reliéfech pardubických včetně dnešní desky litomyšlské a jinou rukou sekaného reliéfu na Kunětické hoře, jde o znázornění muže držícího zvíře za houzev vetknutou do nozder a se sekyrou v pozvednuté ruce. Reliéf z hradu Pernštejna z místního mramoru, snad starší,⁷¹⁾ se odlišuje kompozicí:

67) Kupř. v knihách Fundace bratrstva dvanácti bratří (Mendel I: Amb. 317.2, fol. 71 verso; Amb. 317.2, fol. 147 recto, Amb. 317.2, fol. 158 recto a Amb. 317.2, fol. 162 verso).

68) Žlutický kancionál, fol. 184 v.

69) Hodinky, Vlámko, 15. století (Stundenbuch – Livre d'heures), München, Bayerische Staatsbibliothek (dále jen BSB), Clm 28345, s. 27. Zde má dobytče i svázané nohy.

70) J. Teplý, Pernštejnské reliéfy s erbovní pověstí, in: Heraldika Viva 1, Sborník příspěvků z konference českých moravských a slezských

heraldiků, Pardubice 1991, Pardubice 1992, s. 53–68; V. Hrubý, Reliéfy s pernějnskou erbovní pověstí z Pardubic, in: I. Hlobil – H. Dáňová – K. Mezihoráková – D. Prix edd., Uprostřed koruny české. Gotické a raně renesanční umění východních Čech 1250–1550. II/2 Katalog Chrudimsko, Časlavsko. Praha 2020, s. 1059–1061.

71) P. Vorel, Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy. Praha 2012, s. 8–9; na přilehlé ploše je v omítkě rytý letopočet 1668 (dnes torzo), jenž patrně souvisí s umístěním obou desek reliéfu do stávající situace v rámci oprav hradu po tři-

postava muže je umístěna vpravo od zubra a místo sekyry má v ruce kyj (drobnou sekyrku má u pasu) (obr. 7). U rovněž značně rustikální pískovcové reliéfní desky z hradu Helfštýna, taktéž se znázorněním muže pohledově vpravo od zubra (1480), nelze v důsledku poškození kamene identifikovat předmět v pozvednuté levici reka. Na všech reliéfech ale podoba zvířete neodpovídá zubrovi, nýbrž spíše turu domácímu, jak ji známe třeba právě z řeznických reliéfů. Postava muže bývá potom značně větší (vyšší) než dobytče (nejvýrazněji u helfštýnského a perněstejnského reliéfu), což může být výrazem hierarchie v rámci výtvarného znázornění (zdůraznění významu mytického předka Pernštejnů), současně však odpovídá i mnoha dalším vyobrazením skotu v námětech porážky.⁷²⁾

Zároveň je u vzhledu erbovního zvířete zřejmá snaha o jeho odlišení od skotu domácího. Heraldické památky nasvědčují po staletí takovému přímému zadání. Předně byla hlava zubra na malířských dílech prakticky vždy černá (kupř. Desky zemské brněnské 1480, 1506 a 1558) a zdůrazněno je větší osrstění divokého tura. Toto zvýraznění se projevuje jasně, např. na erbu Viléma z Pernštejna z roku 1480 (Desky zemské brněnské) v podobě odstávajících pramenů chlupů, černá hlava je, a nejen zde, výrazně kosmatá. U sochařských prací je pak rozrůznění zvýrazněno „čupřinou“ na čele zvířete, ať už obrysovou vlnkou, například na náhrobním kameni Jana II. z Pernštejna († 1475) v doubravnickém pohřebním kostele Povýšení sv. Kříže, nebo reliéfním provedením. To může být schematické, v podobě čar (např. náhrobní kámen Vratislava I. z Pernštejna, † 1496, v Doubravníku; litomyšlská deska s rodovou pověstí na domě čp. 117 na Smetanově náměstí), nebo více naturalistické s kadeřemi (zvíře na reliéfu na portálu kostela sv. Bartoloměje v Pardubicích z roku 1519, náhrobní deska Jana z Pernštejna † 1548 v Doubravníku a svorník klenby kostela tamtéž i mnoho dalších). Zubr vedený bájným předkem rodu na reliéfu z hradu Pernštejna však tento atribut postrádá.

Obr. 7: Pernštejn (okres Brno-venkov), hrad, fasáda hranolové věže, mramorová reliéfní deska s motivem z rodové legendy Pernštejnů.

PŘÍKLADY KAMENNÝCH RELIÉFŮ NA MORAVĚ – MOTIV SAMOTNÉHO DOBYTČETE

Známe i kamenné reliéfy s vyobrazením zvířete samotného, bez lidské složky figurální kompozice. Kamenný reliéf jatečního skotu (dnes opětovně zlacený podle stop zjištěných při posledním restaurování) se dochoval ve Znojmě na fasádě domu čp. 139 na Horním náměstí (obr. 8). Deska z tzv. mušlového vápence nese v překládané pásce dataci 1550 a jméno někdejšího majitele domu Pavla Gundericha (PAVL · GVNDERICH). Zde nejde přímo o výjev porážky, kráčející zvíře má ovšem přes rohy přehozený provaz procházející dále kruhovým okem kotveným do země v podobě hrbolatého terénu a omotaný následně kolem pahýlu kmene stromu s osekávanými větvemi, což odpovídá způsobu poutání jatečního zvířete. Značně nízký a bravurně provedený reliéf v ploše rámované lištou je dobře zachován včetně ostré modelace, snad též v důsledku častěji obnovované povrchové úpravy s ochranným efektem.⁷³⁾ I tento reliéf představuje suverénní kamenickou práci, jež výrazně kvalitativně předčí, podobně jako olbramovický reliéf, desku ze znojemských jatek.⁷⁴⁾

Samostatnou figuru dobytčete máme dále doloženu i na dnes již zaniklých masných krámech v Brně, zburaných 1891 a zachycených v rámci celkových pohledů na Zelný trh kupř. Josefem Maserlem (1768) či Franzem Richterem (1827). U tohoto nedochovaného reliéfu neznáme materiál. O jeho podobě svědčí především uvedené veduty a pozdní zpráva o sněhobílé podobě zvířete se žlutými rohy barvy síry.⁷⁵⁾ Nelze vyloučit, že šlo o reliéf

cetileté válce. To dovoluje vyslovit domněnku o translokaci z obvyklého reprezentačního místa, kupř. na jedné z hradních bran (za upozornění a vyslovenou tezi děkuje autor kastelánovi SH Pernštejn Zdeňkovi Jakubu Skrabalovi). Zároveň se předpokládaným přemístěním desek ztratila vazba na architekturu, jež by dovolila datování díla.

72) Nutno upozornit na skutečnost, že hovězí dobytek byl na přelomu středověku a novověku subtilnější než dnešní. Kohoutková výška tura domácího se ve středověké Olomouci pohybovala v rozmezí 100–118 cm. Z. Sívová, Velikost zvířat, in: L. Jan red., o. c. v pozn. 4, s. 364–365, zde s. 365.

73) Před restaurováním byly zřetelné jen červené zbytky podkladu pod zlacení (suřfk). lze však předpokládat polychromní úpravu další plochy desky, jež však časem zanikla a obnovováno bylo jen zlacení.

74) Petr Čehovský předpokládá u Gunderichovy desky stejného autora jako u reliéfu znojemských řezníků, porovnání kvality figurální složky – habitus dobytčete i modelace reliéfu – tomu však rozhodně nenavědčuje (P. Čehovský, Kamenné skulptury v Podyjí 1480–1550, Olomouc 2012, s. 302).

75) Brief des Lachmagaziners an die Leopoldstadt, oder: dessen Ausflug

štukový. Jeho stáří není zřejmé, snad mohl souviset s úpravou stavby, při níž získala štítkovou atiku, již můžeme považovat za renesanční.

PŘÍKLADY KAMENNÝCH RELIÉFŮ NA MORAVĚ – MOTIV ŘEZNICKÝCH NÁSTROJŮ

Další skupinu kamenných artefaktů tvoří reliéfy se znázorněním řeznických nástrojů jako symbolů daného řemesla. Střídá se řeznická sekyra – širočina, sekáček, nůž, ocílka a slučka, tato doposud, pokud známo, současnému bádání neznámá pomůcka řezníka, v různých kombinacích.

Většina reliéfů není opatřena vročením, nejstarší datovaný kamenný artefakt na Moravě s reliéfně ztvárněnými symboly řeznického řemesla představuje pískovcová náhrobní deska Kristiána Kocha z roku 1520 (obr. 9), umístěná v jihozápadní předsíni farního kostela Povýšení sv. Kříže v Prostějově. Na desce dominují dvě překřížené širočiny v horní části plochy. Ležatý předmět v podobě spojených segmentových oblouků (ocílka) je plasticky proveden při horním okraji ústředního štítu renesančního tvaru spolu se dvěma překříženými noži a dalším předmětem na pravé straně – slučkou, identifikovaným doposud jako špalek.⁷⁶ Ke slučce se v textu blíže vrátíme.

V pořadí druhou datovanou památkou s řeznickou symbolikou jsou boží muka v Novém Šaldorfu – Sedlešovicích (okres Znojmo) z roku 1525. V subtilní lince vysekaný sekáček a předmět vřetenovitý/čočkovitý tvaru (obr. 10) se nacházejí na čelní straně jinak hladké patky. Sekáček má jednoduchý lichoběžníkový tvar s vybráním ve tvaru V na horní hraně dále od schematicky naznačené rukojeti, kde jsou dvě příčné čáry. Vřetenovitý útvar bychom snad mohli považovat i za brousek, pravděpodobněji však za ocílku.⁷⁷

V obrysové lince podobně schematicky provedený sekáček nacházíme na dřívku bývalých božích muk, nyní sloupu se sv. Floriánem, před kostelem v Micmanicích (okres Znojmo) (obr. 11). Datování tohoto artefaktu je nejasné, na dřívku jsou sice vysekána čísla, letopočet 1349 a pod ním cifry 1 a 4, nemůžeme je však nikterak vztahovat k době vzniku božích muk. Zachované části nejsou dle tvarosloví blíže časově zařaditelné, lucerna se nezachovala s výjimkou spodní římsové desky a stříšky upravené jako podstavec sochy. Jejich tvary nejsou v rozporu

in die Vaterstadt, in: F. Hopp ed., *Magazin für Lachlustige*, Wien 1842, s. 289–316, zde s. 303.

76) K. Kavička, *Farní chrám Povýšení sv. Kříže v Prostějově*, Prostějov 2013, s. 52.

77) Z. Vácha, *Středověká drobná architektura na Moravě*, in: *Monumentorum tutela / Ochrana pamiatok* 26, 2016, s. 59–76, zde s. 64.

Obr. 8: Znojmo, Horní náměstí, dům čp. 139, hlavní průčelí, vápencová reliéfní deska řezníka Paula Gundericha.

Obr. 9: Prostějov, kostel Povýšení sv. Kříže, jihozápadní předsíň, pískovcový náhrobník řezníka Kristiána Kocha (foto J. Holář, 1976, archiv NPÚ ÚOP v Brně).

Obr. 10: Nový Šaldorf – Sedlešovice (dnes součást Znojma), vápencová boží muka, detail patky sloupku se symboly řeznického řemesla.

Obr. 11: Mícmanice (okres Znojmo), torzo vápencových božích muk dnes druhotně sloužící jako sloupek sochy sv. Floriána, detail dřívku sloupku se sekáčkem, symbolem řeznického řemesla.

s předpokládanou datací do 1. poloviny 16. století, ze kdy pochází většina zachovaných božích muk závěrečného stadia gotiky na jižní Moravě.⁷⁸⁾

Oba posledně uvedené příklady ovšem vyvolávají další otázky, zejména vzhledem k nepřilíživému umístění symbolů (Nový Šaldorf – Sedlešovice) a jejich jednoduchosti a schematičnosti. Zejména u sedlešovických muk jde o výrazný nesoulad s bohatstvím architektury a její figurální výzdoby (jde o vůbec nejbohatší zachovanou drobnou architekturu pozdní gotiky tohoto typu na Moravě). Nadto je nápadné, že letopočet určující vznik božích muk (zachovaný na hraně základny lucerny z čelní strany, tedy předpokládané dílenské datování) je vysekán v hlubokém reliéfu. Nabízí se totiž předpoklad, že pokud by zadavatelem božích muk bylo nějaké řeznické bratrstvo či cech, potom by jeho symboly byly vizuálně akcentované. Takové známe kupř. z božích muk z Dyjákovic (okres Znojmo), kde se sekáček (s výrazným vybráním ve tvaru písmene V) a obloukovitá ocílka nacházejí na výrazném štítku pod lucernou (obr. 12). Tato muka nejsou datována, předpokládaná doba vzniku je opět 1. polovina 16. století. Ještě pregnantnějším příkladem reprezentace řeznického řemesla na pozdně gotických božích mukách je exemplář

78) Z. Vácha, Středověká boží muka a sloupy na jižní Moravě a jejich brněnské příklady. Gotická drobná architektura a její funkce, in: Archivum amicus historici est, Sborník příspěvků k životnímu jubileu Hany Jordánkové, Brno 2015, s. 169–189, zde s. 175–177.

Obr. 12: Dyjákovice (okres Znojmo), vápencová boží muka, detail se znakovým štítkem obsahujícím symboly řeznického řemesla (foto v průběhu restaurování v dílně).

Obr. 13: Drozdovice (Drosendorf, Dolní Rakousy), vápencová boží muka, detail hlavičky dřívku se symbolem řeznického řemesla.

v Drozdovicích (Drosendorf v Dolních Rakousích), kde tzv. *Fleischhackermarterl* má na hlavičce tordovaného dřívku pod lucernou štítku s výrazným schematickým reliéfem sekáčku dokonce ze všech čtyř stran (obr. 13). Otevřenou otázkou proto zůstává, zda došlo u božích muk v Sedlešovických a Mícmanicích k dodatečnému vysekání řemeslnických symbolů. Ty by tudíž nebyly součástí původního záměru, nýbrž by přibýly kupř. při nějaké opravě božích muk podporované řezníky.

V již zmíněném znojmském domě čp. 139 na Horní náměstí je symbolika řeznické profese přítomna dvakrát,

Obr. 14: Znojmo, Horní náměstí, dům čp. 139, kamenný sloup v průjezdu, detail se symboly řeznického řemesla v kruhovém medailonu.

vedle výše popsané reliéfní desky na průčelí nalezneme v přízemní síni domu sloup s kruhovým terčem vyplněným polychromovaným reliéfem nože a sekáčku (obr. 14). Reliéf není datován přímo, na polygonálním (okoseném) dřívku sloupu, jehož je součástí, jsou však zachovány vysekané číslice 5 a 4. Tato řemeslnická prezentace by tedy vznikla o čtyři roky později než letopočtem 1550 opatřený reliéf na fasádě. Přijmeme-li toto datování, jde v regionu o druhý nejstarší datovaný reliéf se symboly řeznického řemesla v jednoduché podobě, tj. bez figurální složky. Umístění řemeslnické reprezentace uvnitř domu je ojedinělé.

K této skupině kamenných reliéfních artefaktů řadíme ještě dva nedatované příklady z Telče (okres Jihlava), a sice na měšťanských domech na náměstí Zachariáše z Hradce. V těchto případech na štítcích dominují překřížené širočiny. K roku 1580 jsou současně ve městě Telč a na předměstích přítomni pouze dva řezníci,⁷⁹⁾ což je u sídel takové velikosti neobvyklé. Na reliéfu sloupu na průčelí domu čp. 8, domu řezníka Štěpána (též dům Karla Macků), jsou sekyry ještě vespod doplněné nožem a mezi jejich hlavami útvarem připomínajícím písmeno K, jenž však nemůže být považován za literu (obr. 15). Vzhledem ke Štěpánově kšaftu z roku 1566 a prodeji domu v témže roce⁸⁰⁾ můžeme přestavbu domu s podloubím, na jehož žulovém sloupě spatřujeme popsanou řeznickou symboliku na znakovém štítku odvozeném z kolčího typu, klást do 1. poloviny 16. století, snad do 30. let, tzn. do období po velkém požáru města. Interpretace asymetrického útvaru „K“ zůstává otevřená.

Druhý doklad z Telče nalezneme na domě řezníka Brázdy (čp. 64, též dům Aloisie Čáповé). Budovu získal

79) J. Beringer – J. Janoušek, *Město a panství Telč* (1892), in: M. F. Drdák red., *Dějiny Telče v díle místních historiků*. Telč 2004, s. II 1–114, zde s. 100.

80) J. Rampula, *Dějiny majitelů domů na náměstí v Telči 1531–1950*, in: M. Drdák – A. Loits – J. Rampula – M. Ramešová – Š. Valecký, *Proměny telčských domů*. Praha 2013, s. 28–348, zde s. 51.

Obr. 15: Telč (okres Jihlava), náměstí Zachariáše z Hradce, dům čp. 8, žulový sloup podloubí, detail se znakovým štítkem obsahujícím symboly řeznického řemesla.

Obr. 16: Telč, náměstí Zachariáše z Hradce, dům čp. 64, žulový sloup podloubí, detail se znakovým štítkem obsahujícím symboly řeznického řemesla.

do svého držení řezník Jiřík Brázda spolu s masným krámem v roce 1551,⁸¹⁾ někdy poté tedy vznikl opět žulový štítek na sloupu podloubí, jenž je co do ikonografie u nás ojedinělý (obr. 16). Překřížené řeznické širočiny jsou totiž překryty v části topůrka noži a vzniká tak jeden útvar. Čepele směřující ostřím dolů tvoří jeho spodní část, pod sekerami je v ose štítku slučka. Oba dochované znakové štítky z Telče jsou poměrně hrubě provedeny v nízkém reliéfu, což je dáno žulou, tzn. těžko kamenicky opracovatelným materiálem.

Reliéf nacházející se dnes na barokní fasádě budovy Reduty (čp. 313) na Zelném trhu v Brně má podobu čtvercové desky, na níž jsou v profilovaném rámu nad trojvrším pře-

81) Tamtéž, s. 306.

Obr. 17: Brno, Zelný trh, budova Reduty čp. 313, hlavní průčelí, kamenná reliéfní deska se znakovým štítkem obsahujícím symboly řeznického řemesla.

Obr. 18: Olbramovice, kostel sv. Jakuba většího, fasáda presbytáře, kamenný reliéf se znakovým štítkem obsahujícím symboly řeznického řemesla.

kříženy sekyra a sekáček (obr. 17). Jeho stáří nedokážeme určit, dle formálních analogií i podoby nástrojů však nelze vyloučit vznik i v 16. století. Deska je vyhotovena z krinoidového vápence ze Stránské skály u Brna, mimořádně odolné horniny zpracovávané pro architektonické, méně již pro kamenosochařské články (kupř. pozdně gotická Židovská brána) už ve středověku, kdy v Brně zcela převažovala.⁸²⁾ Dnešní umístění může mít vysvětlení v lokalizaci zaniklých Masných krámů (demolice 1891), z nichž by reliéf mohl pocházet, v bezprostředním sousedství Reduty.

Překřížené širočiny nacházíme na plášti závěru kostela sv. Jakuba většího v Olbramovicích (okr. Znojmo). Obdélná reliéfní deska z pískovce je značně zvětralá, ornamentální

Obr. 19: Detail scény porážky s dvojicí řezníků, knižní malba. Malostranský graduál, 1572, fol. 22v, výřez (Národní knihovna České republiky).

(florální) prvky v jejích koutech (stěží rozeznatelná je růžice v levém spodním koutě), jež by dovolily bližší časové zařazení, jsou již téměř nečitelné (obr. 18). Desku nicméně považujeme za renesanční.

Zmíněná možnost variantní interpretace předmětu čokčkovitého/vřetenovitého tvaru vychází z analýzy božích muk z Dyjákovic u Znojma. Poté, co na nich při restaurování bylo odstraněno silné souvrství vápenných nátěrů, došlo k odhalení podobného útvaru. Ten se zde opět vyskytuje spolu se sekáčkem, tentokrát plnohodnotně provedený ve vysokém reliéfu. Je zřejmé, že jej tvoří dvojice spojených oblouků, nemůže se tedy jednat o plný předmět, jakým je kamenný brousek. Vyobrazení zcela obdobné ocílkou nacházíme potom i na zmiňovaném Kochově náhrobníku v Prostějově. V obou případech jde jistě o ocíлку, již řezník často nosil (vedle toulce s noži) u pasu. Ocíлку stejného typu jako na výše uvedených kamenných artefaktech nacházíme s příkladem způsobu jejího nošení na již uvedené iluminaci Žlutického graduálu.⁸³⁾ Řezník, jenž se připravuje k omračení skotu a v mohutném náprahu zvedá palici, má obloukovou ocíлку zavěšenu na tenké tkanici či pásku u levého boku. V knižní malbě ji dále vidíme i na scéně z legendy o dobývání brány města Prahy v již zmiňovaném Malostranském graduálu (obr. 19). V levé části scény dva muži ve zbroji tloučou do vrat brány čepcem svých sekyr, jeden z řezníků přivádějící dobytče ji má opět pověšenou za pasem vedle toulce s noži. Toulce bý-

82) I. Mrázek, Kamenná tvář Brna. Brno 1993, s. 22–23.

83) Žlutický graduál, Památník národního písemnictví, sig. TR I 27.

valy dvoudílné i třídílné a jsou rovněž ve výtvarných dílech poměrně hojné. Z Nového Bydžova je v souvislosti s ocílkou dochována zpráva o zvyku odehrávajícím se o Bílé sobotě – řezníci *tlukou na ocítku*, aby měli dost odběratelů v tom roce;⁸⁴⁾ typ ocítky však není znám. Zobrazení ocítky v poněkud odlišné podobě, byť vycházející opět ze základního vřetenovitého tvaru (obrysu čočky), nacházíme na kamenném reliéfu se snad vůbec nejbohatším kompozicí symbolů řeznického řemesla v českých zemích. Je jím reliéf na kruchty pozdně gotického kostela sv. Kateřiny v Chrudimi (obr. 20). Dnes je sekundárně osazen ve zdi jižní boční lodi.

Obr. 20: Chrudim, kostel sv. Kateřiny, jižní boční loď, kamenný reliéf se symboly řeznického řemesla (foto A. Fládr).

EXKURS II – RELIÉFNÍ DESKA V KOSTELE SV. KATEŘINY V CHRUDIMI

Desku vyplňuje v pohledově levé části obvyklý symbol řezníků v českých zemích – korunovaný lev ve skoku s rozdvojeným (a zároveň přepásaným) ocasem ve skoku, otočený dovnitř desky (heraldicky doleva). V pravé části jsou nahoře umístěny překřížené sekyry – širočiny, pod nimi vedle sebe svisle dva nože ostrím vně. Uprostřed dole rozpoznáváme kromě ocítky, tentokrát se spojitou horní částí a odsazenou (přemostěním – krátkým příčným ramenem pod rovným ukončením oblouků propojenou) spodní částí i dvojici sluček – přes sebe přeložených předmětů (s asymetricky vykrojeným obloukem rukojeti a nestejně velikým kruhovým otvorem na zaoblených koncích). Ikonografie reliéfu, potažmo jeho celková symbolika nebyla dlouho zřejmá, proto byly publikovány různé interpretace. Deska byla označena za výplň s tesařskými odznaky,⁸⁵⁾ na jiném místě je kompozice vykládána jako znaky cechu řezníků, bednářů a sladovníků.⁸⁶⁾ Autoři soupisu památek⁸⁷⁾ se zabývají pouze předpokládaným původcem výzdoby kruchty a dobou vzniku (J. Hanzar, 1536), aniž by popisovali ikonografii. Podobně i v katalogu nedávné výstavy *Uprostřed Koruny české* je existence emporie jen povšechně zmíněna.⁸⁸⁾ Podle našeho názoru je celá kompozice tvořena pou-

ze náměty spojenými s řeznickým řemeslem, a to včetně lva – symbolu řezníků v českých zemích. Lev se ostatně nachází i na jednom ze svorníků hlavní lodi.

V souvislosti s tímto pozoruhodným reliéfem je vhodné zmínit ještě další skutečnosti. Překřížené širočiny nemají otvor oka, do nějž bývá přímo vetknuto topůrko. Sekyry představují typ s dlouhou tulejí sahající až do úrovně brady čepele. U řeznických širočin jde v námi pojednávaném období o v zobrazeních nejvíce rozšířený typ. Je doložen vedle pojednávaného chrudimského reliéfu kupř. též na náhrobníku Doroty, manželky řezníka v pardubickém zámeckém lapidáriu, na fasádě domu čp. 153 v Horní ul. v Českém Krumlově, na pečeti strakonických řezníků, na uvedeném vysokomýtském typáři, v knižní malbě na malovaných erbech řezníků Zikmunda a Buriána v Litomyšlském graduále a u lvů se sekyrami v tlapách graduálu Malostranského a Litomyšlského i na řadě výjevů porážky skotu v norimberských knihách Fundace bratrstva dvanácti bratří (kupř. v Mendel I: Amb. 317.2, fol. 71 verso; Amb. 317.2, fol. 83 verso; Amb. 317.2, fol. 113 verso).

U chrudimských širočin je v místech napojení dvou polotovarů z různých typů oceli naznačen ještě i kovářský svár v podobě přechodu snížením reliéfu. Druhou zvláštností je, že na spánku hlavy sekyry jsou kameníkem napodobeny ražené kovářské značky, vždy po jedné; jejich bližší analýza by si zasloužila samostatnou pozornost. Dalším neobvyklým ikonografickým řešením je zde způsob ztvárnění lvích předních tlap s drápy. Ty se koncem dotýkají bříty přivrácené sekyry, v detailu ostří čepele nože je jeden z drápů dokonce jakoby zasunut vespod.

84) J. Košťál, Svátky velikonoční v podání prostonárodním, Časopis společnosti přátel starožitností českých v Praze 9, 1901, s. 130–142, zde s. 137.

85) K. Chytil, Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese chrudimském, Praha 1990, s. 75.

86) K. V. Adámek, Zábradlí kůru kostela sv. Kateřiny v Chrudimi, in: Památky východočeské II, Praha 1910, s. 62–76, zde s. 64 (snad viděl v dvojici předmětů s otvory – tedy ve slučkách, limpy).

87) E. Poche ed., Umělecké památky Čech I [A–J], Praha 1977, s. 542.

88) H. Prixová-Dvorská, Kostel sv. Kateřiny v Chrudimi, in: I. Hlobil – H. Dáňová – K. Mezihoráková – D. Prix edd., o. c. v pozn. 69, Praha, s. 929–932, zde s. 930.

EXKURS III – SLUČKA

Jedním z nástrojů řezníka, pomůckou pro plnění střívek, je slučka (*obliculum*).⁸⁹⁾ Jako slučku (*fflučka*) překládá německé slovo *Wurstbügel* Josef Dobrovský (1821),⁹⁰⁾ pro tento nástroj potom v Kottově Česko-německém slovníku z roku 1882 nacházíme následující definici: *Slučka, y, f., náčiní, jímž řezník drob nabíjí.*⁹¹⁾ Vyráběla se z kovu, dřeva i kosti a její očko (prstenec, nákrůžek) sloužilo k naplňování střívka. Velikost otvoru, očka, určovala průměr výrobku. Podélná část (též rukojeť) sloužila zároveň k odstraňování slizu a vnějšího řídkého vaziva střev,⁹²⁾ hrany proto nebyly ostré, aby nedošlo k poškození střev.

Vyskytuje se kupř. v písemných pramenech k roku 1504 u Valentina de Monteviridi (slezská Zelená Hora / Zielona Góra) v díle *Praxis artis memorativae* jako *instrumentum sartoris wurst buegel*.⁹³⁾ Stejný pojem se objevuje v Universal-Lexikonu Johanna Heinricha Zedlera (1732–1750) s definicí: „*Slučka je z mosazi, rohu nebo dřeva vyhotovený prstenec s malou rukojetí, jehož prostřednictvím se náplň uzenky do prasečích střívek vtlačuje a plní.*“⁹⁴⁾ Kov pro její zhotovení je zde tedy přímo pojmenován jako mosaz, ve vřatislavských muzejních sbírkách je zaznamenána slučka měděná z roku 1682.⁹⁵⁾ Popis práce se slučkou nalzáme ještě v kuchařské knize Anny Dornové z roku 1849:⁹⁶⁾ *Potom potřebujeme takzvanou slučku (Wurstbügel) či nákrůžek, přes níž střívko na horním díle ohrneme, aby bylo možné dát dovnitř náplň. Při plnění je potřebné nákrůžek obejmout palcem a ukazováčkem tak, aby se ústí střívka nemohlo uvolnit. Pravou rukou poté plníme uzenku a posouváme pomalým tlakem těžce, aby náplň dále postupovala a tak pokračujeme až do naplnění uzenky.* Variantou slova *Wurstbügel* (*Worsteboghel*) je v němčině *Wurstvelge*.⁹⁷⁾

89) *Obliculum. Instrumentum ad faciendam salsuciam* (GMIL, t. 6, s. 015, col. b; dostupné na <http://ducange.enc.sorbonne.fr/OBLICULUM>).

90) *J. Dobrowsky, Deutsch-böhmisches Wörterbuch. Zweyter Band L-Z.* Prag 1821, s. 449.

91) *F. Š. Kott, Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. Díl třetí [Q-Š].* Praha 1882, s. 452.

92) V popisu slučky z Norimberku je použit pojem *Entschleimerklänge*, tedy čepel k odstraňování slizu. Dostupné na <https://memo.imareal.sbg.ac.at/wsarticle/memo/warum-wuerste-und-unterhosen-beim-rechnen-helfen/>.

93) *G. Farkas ed., Valentinus de Monteviridi, Praxis artis memorativae* (1504), in: *The Art of Memory in Late Medieval Central Europe* (Czech Lands, Hungary, Poland), Budapest – Paris 2016, s. 273–284, s. 273–284, zde s. 283.

94) „*Wurstbuegel ist ein auß Messing, Horn oder Holz gefertigter Ring mit einem kleinen Griff, vermittels dessen die Wurstfülle in Schweindaermer gedruicket und gefuellet wird.*“ (T. Schindler, *Vom Wurstbügel zum Wurstmaß*, KulturGut, Heft 24, I. Quartal, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg 2010, s. 10–12, zde s. 11).

95) *Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift, Zeitschrift des Schlesischen Altertumsvereins, Neue Folge V. Band*, in: *Jahrbuch des Schlesischen Museums für Kunstgewerbe und Altertümer, V. Band*, Breslau 1909, s. 212.

96) *Anna Dorns großes Muster=Kochbuch, Vierter Abschnitt*, Wien, 1849, s. 183.

97) *M. Wiesinger, Warum Würste und Unterhosen beim Rechnen helfen. Zu den Zahlzeichen 0 und 4 im spätmittelalterlichen Merkspruch Vnum dat vinger*, in: *MEMO 11: Mathematik und Material, 2024*, s. 20–39. V tomto článku je popisován i náhrobek Margarety Leypoltin (s. 26).

98) *Malostranský graduál, fol. 424r, 1572.* Praha, NK ČR, sign. XVII. A. 3.

Obr. 21: Pečeť strakonického cechu řezníků (převzato z: <https://aukro.cz>).

Slučku nacházíme v rámci pojednávaných moravských kamenných reliéfů, jak již bylo řečeno, na prostějovském náhrobníku řezníka Kocha a na štítu sloupu v podloubí domu čp. 64 v Telči. Vyskytuje se u nás ovšem i v knižní malbě, kupř. v Malostranském graduálu (1572), kde na fol. 424v je vedle červeného štítu se stříbrným korunovaným lvem s rozdvojeným ocasem držícím korunu širočinou (pod kolumnou) v levé borduře s ptáky namalována spolu s nožem. Zavěšena je na konci zavíječích se úponků vegetabilní dekorace.⁹⁸⁾ Barevné provedení předmětů je zde realistické. Nůž má žlutou rukojeť a modrou/stříbrnou střenku, slučka je žlutá. Do úvahy tedy připadají prakticky všechny základní materiály, mosaz, kost i dřevo. Slučka je dále i součástí pečeti strakonických řezníků, kde se nachází ve spodní části pod korunovaným lvem s rozdvojeným ocasem se širočinou v tlapách spolu s tyčovou ocílkou a nožem (obr. 21). U řezníků v Uničově se objevuje společně s křížem složenými širočinami a nožem na pečeti i na řezbě znaku cechu řezníků pozdně barokní lavice tamního farního kostela (ani zde nebyly slučky doposud rozeznány).⁹⁹⁾ Tento předmět známe ve více podobách, zvláště názorně je proveden kupř. na bronzové epitafní desce Margarety Leypoltin, vdovy po řezníkovi Seboldovi, na hřbitově u kostela sv. Rocha v Norimberku (hrob č. 856) z roku 1554,¹⁰⁰⁾ jež je přímo datovaným bohatým ikonografickým pramenem k atributům řeznického řemesla (obr. 22). Na spodní štítové části pod nápisem nacházíme vedle manželovy merky sekáček, ocílku (tentokrát tyčovou) přikrytou mušlí,¹⁰¹⁾ slučku a vepře. Slučka je zde symetrická a rukojeť s výrazným podélným hřebenem se mírně rozšiřuje. Nacházíme ji i v dalších obrazových

99) *L. Mlčák – K. Žurek, Soubor cechovních znaků ve farním kostele v Uničově*, in: *Sborník příspěvků IV. setkání genealogů a heraldiků*, Ostrava 14. – 15. 10. 1989, Ostrava 1992, obr. 9 a 10, s. 85–90.

100) Viz <https://www.nuremberg.museum/projects/show/1426-epitaph-margret-leypoltin>.

101) Tu interpretujeme jako atribut sv. Jakuba většího, jednoho z mnoha patronů řezníků.

Obr. 22: Norimberk, hřbitov u kostela sv. Rocha, epitafní deska Margarety Leypoltin, vdovy po řezníkovi Seboldovi (převzato z: <https://www.nuremberg.museum/projects/show/1426-epitaph-margret-leypoltin>).

Obr. 23: Scéna zabijačky, knižní malba. *Iatromathematisches Hausbuch*, 1475, fol. 11r, výřez (Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Nr. 3085).

pramenech doby pozdní gotiky, resp. renesance, kupř. na knižní malbě zabijačky prasete (*Schweineschlachten*) v rukopisu z 3. čtvrtiny 15. století (obr. 23).¹⁰²⁾ Jde o alegorii měsíce prosince, na níž jsou mj. zachyceny dvě figu-

Obr. 24: Slučka, mosaz, datace 1601 (Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, inv. č. Z 1; převzato z: www.faz.net).

ry v interiéru. Stojící postava s kapucí pokrytou maso na stole mělní sekyrkou, vedle ní sedí muž nadávající střevo. U jeho rukou sice není možné bližší poznání pracovního postupu, na stole však leží slučka, a to stejného typu – s kruhovým otvorem a okoseným konkávním ukončením – jaký známe také z Chrudimi.

Mimořádně náročně provedená mosazná slučka s monogramem F W a datací 1601 je uchovávána v Germanisches Nationalmuseum v Norimberku (obr. 24).¹⁰³⁾ Na stejné straně jako letopočet a monogram je na konci rukojeti vyryt běžící pes (?), pod očkem je srpkovitá prohlubeň, snad pro lepší přidržení nástroje nehtem. Na druhé straně předmětu s okrají (s výjimkou části s očkem) lemovanými listovým a geometrickým dekorem je zpodoběn stojící muž a na konci slučky běžící skot. Muž s vysokým kloboukem na hlavě je oděn do kabátce s širokým okružím, v pravici zvedá přesýpací hodiny a u pasu má nůž.

102) Viz <https://viewer.onb.ac.at/10035DBD>.

103) Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, inv. č. Z 1; délka je 15,2 cm, šířka 4,5 cm, průměr otvoru 3,3 cm.

Obr. 25: Postavy řezníků, knižní malba. A – Schweinestecher Hans Layer, 1586; B – Schweinestecher Albrecht Meixner, 1599. Obojí Hausbücher der Nürnberger Zwölfbrüderstiftungen (Stadtbibliothek im Bildungscampus Nürnberg; A – Mendel II, Amb. 317b.2° fol. 46r; B – Mendel II, Amb. 317b.2° fol. 64r).

EXKURS IV – SCHWEINESTECHER (TÉŽ SEWSTECHER = SAUSTECHER)

Zatímco pro české země se pracuje v rámci masného řemesla se základním rozlišením řezník (plnoprávný) – huntýř (s omezeními), v Německu hrál, jak ukazují četné prameny, podstatnou roli i tzv. *Schweinestecher*. Tedy řezník, jenž se určitou část roku, v zimě, zabýval zabíjením a zpracováním vepřů, v ostatních měsících provozoval své základní řemeslo (kupř. zedník, pokrývač, malíř¹⁰⁴) atd.), přičemž v době, kdy z klimatických důvodů byla přestávka provozování této živnosti, prováděl zabíjačky. Musel však být plnoprávným měšťanem a být přísezně jmenován.¹⁰⁵ Zároveň byla přísně sledována i výroba, pro uzenky smělo být v Norimberku, jak je doloženo, použito pouze vepřové maso a krev včetně střívek, výjimečně střívka telecí.¹⁰⁶ Důvodem, proč těmto řezníkům věnujeme pozornost, je především skutečnost, že atributem *Schweinestechera* je prakticky na všech vypočetných spolu se sekýrou sluč-

ka; výroba vepřových uzenek, jitrnic, jelit atd. za pomoci tohoto nástroje byla jeho převažující činností. Bohatým zdrojem ikonografie slučky jsou již zmiňované norimberské knihy Fundace bratrstva dvanácti bratří (Hausbücher der Nürnberger Zwölfbrüderstiftungen) s podobou konkrétních osob *Schweinestecherů*. *Dincher*¹⁰⁷ a *Schweinestecher* Hans Layer (rok 1586) je nejprve vyobrazen v popředí budovy s lešením jako krácející muž se sekýrou na rameni a v pravici se svazkem sluček (obr. 25a). Má přiléhavou pokrývku hlavy, košili s dlouhým rukávem s přehozeným krátkým pláštěm s kapucí a zástěru, u pasu má nůž v pochvě a ocílkou. Zároveň jako na lešení sedící muž s putnou, jenž omítá. U budovy je dvojdílný dřevěný kalfas s hromadami malty, lopata a další veliká putna. Na dlážděné ploše, na níž je Layer umístěn, vidíme nástroje a pomůcky jeho obou profesí. Vpravo za mužem jde o zednické/malířské náčiní: zednické kladivo, zednickou lžici, velké hladítko a nízkou putnu s maltou či vápnem. Před mužem spatřujeme vysokou džbánovitou nádobu a velikou pánev s dlouhým držadlem na zachytávání vepřové krve, jak ji známe i z jiných ikonografických pramenů.¹⁰⁸ Na okraji obrazového pole vpravo je zpodobena ruka při-

104) Josef Dobrovský překládá sloveso *tünchen* jako *obmýtati, bjliti, trullissare*, označení profese *Tüncher*, m. jako *bělíči*. (J. Dobrowsky, o. c. v pozn. 89, s. 293). Sloveso tedy zahrnuje vedle bělení/ličení, tedy opatřování budov uvnitř i vně nátěrem, i omítání, což zcela odpovídá ikonografickým pramenům.

105) P. Zahn, Die Deutschen Inschriften, 90. Band, Münchener Reihe, 16. Band, Die Inschriften der Friedhöfe St. Johannis, St. Rochus und Wöhrd zu Nürnberg [1609 bis 1650]. Wiesbaden 2013, s. 641.

106) C. L. Sachs, Metzgergewerbe und Fleischversorgung der Reichsstadt Nürnberg bis zum Ende des 30jährigen Krieges, in: E. Mummenhoff ed., Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg, Nürnberg 1922, s. 1–260, zde s. 47.

107) *Dincher* = *Tüncher* (viz pozn. 103).

108) Kupř. scéna zabíjení prasete z již zmíněných flámských hodiněk z 15. století (Stundenbuch – Livre d'heures), München, BSB, Clm 28345, s. 28.

Obr. 26: Znak Schweinestechera Hanse Hiebnera ze 16. století (převzato z: J. Siebmacher, o. c. v pozn. 111, svazek I.7, tab. 71/8).

vádějící vepře. Dalším pregnantním příkladem je list věnovaný Albrechtu Meixnerovi z roku 1599 (obr. 25 b),¹⁰⁹⁾ zpodobeném zde třikrát: v popředí oděném do černé přepásané sukně s krátkou pláštěnkou s kapucí s atributy hlavního řemesla, lžící, džberem na maltu a taškou – bobrovkou (v pozadí jsou potom další tašky a nízký dřevěný kalfas s maltou, v němž je hrablo). Dále je zobrazen na střeše při podmazávání tašek a konečně v pozadí jako *Schweinestecher*. Má klobouk se širokou krepkou, kabátec červené barvy, zástěru, přes rameno přehozenou širočinu přidržovanou levicí a v pravé ruce drží svazek sluček. U pasu má toulec s noži a patrně i ocílku. Stejný pramen dokládá, že slučka byla základní součástí výbavy řezníků ještě v 18. století, vidíme ji na zpodobení malíře (*Tüncher/Maler*) a *Schweinestechera* Georga Walthera z roku 1704¹¹⁰⁾ s atributy obou řemesel; podobně i na starší podobizně pokrývače a *Schweinestechera* Christofa Hartmanna (1696) ji tento muž třímá v ruce, ve druhé má zednickou lžici k podmazávání krytiny.¹¹¹⁾

Slučka byla přímo jediným erbovním znamením norimberského *Schweinestechera* Hanse Hiebnera ze 16. století (obr. 26).¹¹²⁾ Na stejném norimberském hřbitově, kde se nachází epitaf Margarety Leypoltin, je rovněž bronzová deska na rodinném hrobě (N 237a) malíře (*Tüncher*) a *Schweinestechera* Hanse Kempffa z roku 1625 (obr. 27). Jsou zde znázorněny atributy obou jeho profesí: zednická lžice, překřížené štětce, sekyra, překřížené slučky a dva podélné předměty. První, vpravo, má dlouhý obdélníkový tvar, snad příložník malíře; druhý se špičatým ukončením a rukojetí se zářezy je patrně ocílkou tyčovitého typu.

Obr. 27: Norimberk, hřbitov u kostela sv. Rocha, náhrobník malíře (*Tüncher*) a *Schweinestechera* Hanse Kempffa z roku 1625, detail se znakovým štítkem (převzato z: <https://leuchtenstern.spdns.de>).

Přibližně ve stejné době jako oblouková ocílka se používá ocílka tyčovitá, jak ji známe dnes. Je vyobrazena na zmíněném bronzovém epitafním reliéfu z roku 1554 (obr. 22). Později je zachycena mj. též na scéně muže, jenž u povaleného dobytčete brousí svůj nůž na mědirytině „Řezník“ (*Der Fleischer*) Johanna Christoha Weigela z roku 1698.¹¹³⁾ Tyčová ocílka mohla místo rukojeti mít jen kruhové očko, za něž se přivazovala (kupř. spolu se sekyrou a nožem na erb u Siebmachera),¹¹⁴⁾ ale může mít i očka dvě.¹¹⁵⁾ Jiné typy řeznických ocílek, oválné, tvořené propojováním příčlemi s kruhovými oky na konci (pojmenované *Doppelter Wetzstahl*), dohledáme v německém prostředí např. na znacích ze 17. a 18. století (obr. 28).¹¹⁶⁾ Pokud je nám známo, v našem prostředí se takové heraldické symboly nevyskytují.

109) Viz *Stadtbibliothek im Bildungscampus Nürnberg*, https://online-service.nuernberg.de/viewer/image/0f5e1d20-0f54-473b-9516-8cf87c93689a/131/LOG_0131/.

110) *Stadtbibliothek im Bildungscampus Nürnberg*, Landauer I, Amb. 279.2, Folio 173 recto, viz https://online-service.nuernberg.de/viewer/image/225a2718-c1c1-43fd-9f4a-4911bfe95219/349/LOG_0349/.

111) *Stadtbibliothek im Bildungscampus Nürnberg*, Landauer I, Amb. 279.2, Folio 167 recto, viz https://online-service.nuernberg.de/viewer/image/225a2718-c1c1-43fd-9f4a-4911bfe95219/337/LOG_0337/.

112) J. Siebmacher, *Berufswappen oder des Grossen u. allgemeinen Wappenbuchs von J. Siebmacher erster Band. Theil VII.* (von Gustav A. Seyler ed.), Nürnberg 1898, Bd. I.7, s. 58, tab. 71/8. Zde je předmět, v polemice s Augustem Essenweinem (*Direktor des germanischen Museums*) určujícím jej správně jako *Wurstmaß*, považován za ocítku.

113) Viz <https://www.zvab.com/kunst-grafik-poster/Fleischer-Kupferstich-Joh-Christoph-Weigel-Etwas/31691832381/bd#&gid=1&pid=1>.

114) J. Siebmacher, o. c. v pozn. 111, s. 56, tab. 67/5.

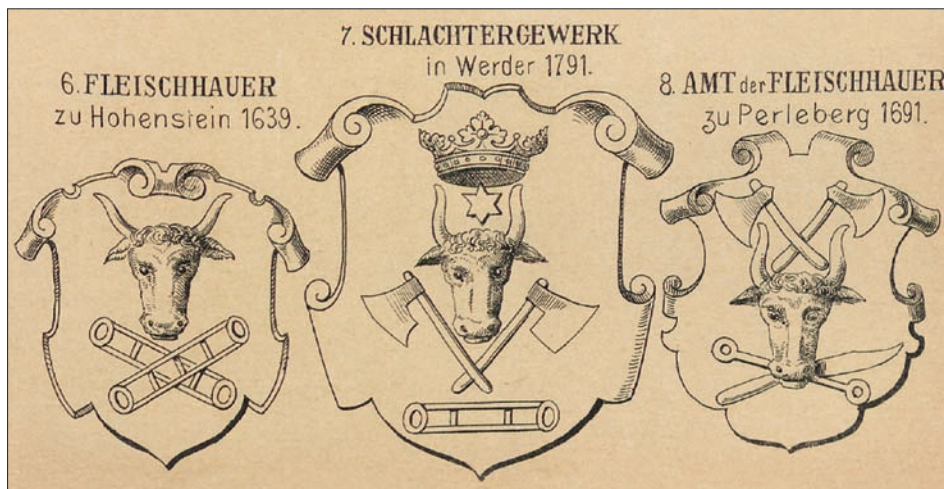
115) Tamtéž, s. 57, tab. 69/8.

116) Tamtéž, s. 57, tab. 68/6, 7, 8.

EXKURS V – OCÍLKA A SLUČKA V ODBORNÉM NÁZVOSLOVÍ

V souvislosti s ocílkou – nástrojem k ostření – stojí za zmínku, že v našich databázích hmotné kultury středověku a raného novověku prakticky neexistuje a mezi základními řeznickými nástroji, resp. pomůckami, je zmiňována spíše výjimečně.¹¹⁷⁾ To však neplatí pro konstatování v rámci sfragistického zpracování fondu pečetidel a razítek

Archivu hlavního města Prahy, kde je v řeznické symbolice vedle lva konstatován velmi častý výskyt dvou překřížených širočín provázených noží a ocílkou na broušení ostří. Ovšem bez uvedení příkladů (na uvedených a analyzovaných pěti pečetidlech se tento motiv nevyskytuje).¹¹⁸⁾ V přehledu archeologické terminologie TEATER (Archeologický ústav AV ČR v Brně ve spolupráci s Archeologickým ústavem AV ČR v Praze)¹¹⁹⁾ nacházíme u ocílkou pouze definici *nástroj k rozdělování ohně křesáním, úderem o kámen (křesadlo)* a jako anglický ekvivalent je uváděn pouze *firesteel*, tedy křesadlo.¹²⁰⁾ V německých ekvivalentech potom nacházíme pod českým označením ocílka nelogicky oba typy předmětů – *Feuerstahl/Pinkstahl* a brusný nástroj *Wetzstahl* (analogicky *Wetzstein* – brousek) ve stejné kategorii použití.¹²¹⁾ S tímto určením je rovněž uváděna mezi kovovými artefakty Archeologického slovníku.¹²²⁾ Ocílka křesací je ovšem

Obr. 28: Zobrazení ocílek na znacích ze 17. a 18. století z Německa (převzato z: J. Siebmacher, o. c. v pozn. 111, svazek 1.7, tab. 68/6, 7, 8).

zároveň i heraldickou figurou. Vzhledem ke skutečnosti, že kupř. oba zmíněné typy ocílek – čochovitého/vřetenovitého i tyčovitého tvaru – máme ikonograficky doložené nejpozději v 16. století, je záhodno se k systemizaci opět vrátit a provést prezignější analýzu fondu, ať již archeologických nálezů, sbírkových předmětů či ikonografických pramenů.

Ve zmíněných terminologických databázích se nevyskytuje ani slučka. Je proto zřejmé, že jako archeologický nálež či sbírkový předmět nebyla zaznamenána. Z dnešní české slovní zásoby, jak také svědčí aktuální Slovník spisovného jazyka českého, vymizela spolu se změnou řeznických pracovních postupů.¹²³⁾

PHDR. ZDENĚK VÁCHA – NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV, ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVÍŠTĚ V BRNĚ
NÁM. SVOBODY 8, 601 54 BRNO
VACHA.ZDENEK@NPU.CZ
ORCID: 0000-0001-5361-9243

117) V interpretaci reprodukce miniatury (starozákonní oběti) v bibli krále Václava IV., kde řezník zabíjí dobytce; J. Petráň red., Dějiny hmotné kultury I (2). Kultura každodenního života od 13. do 15. století. Praha 1985, s. 687.

118) J. Hrdlička – J. Jásek – V. Hrubý, Pět století řemeslné symboliky. Praha 1999, s. 67.

119) Viz <https://teater.aiscr.cz/8-predmet/nastroj/ocilka?view=cs>.

120) Honing steel (honing rod, sharpening steel), tedy brusný nástroj, není zmiňován.

121) Viz <https://teater.aiscr.cz/8-predmet/nastroj/ocilka?view=cs>.

122) K. Sklenář – M. Lutovský, Archeologický slovník. Část 2, Kovové artefakty. 1, Pravěk a raný středověk. Praha 1992, s. 34.

123) V aktuálním se Slovníku spisovného jazyka českého se slovo slučka vyskytuje ve smyslu: slučka I, -y ž. (2. mn. -ček) 1. *zdrob. k slučka 2. naše nejmenší sluka*; zool. rod *Lymnocyrtes*: s. malá kozlík 2 (mysl.); slučka II, -y ž. nář. *smyčka 1, uzel*: dělat, rozvazovat slučku (viz <https://ssjc.ujc.cas.cz/search>).

LITERATURA A ZÁVĚREČNÉ VYSOKOŠKOLSKÉ PRÁCE

- Adámek, K. V. 1910: Zábradlí kúru kostela sv. Kateřiny v Chrudimi, in: Památky východočeské II, Praha, s. 62–76.
- Adler, W. 1904: Die Geschichte der Breslauer Fleischerzunft. Breslau. Anna Dorns großes Muster=Kochbuch, Vierter Abschnitt, Wien 1849.
- Baletka, T. 2014: Sídlním městem lucemburské sekundogenitury, in: L. Jan red., Dějiny Brna 2. Středověké město. Brno, s. 101–111.
- Baletka, T. 2014: V časech markraběte Jošta (1375–1411), in: L. Jan red., Dějiny Brna 2. Středověké město. Brno, s. 111–119.
- Beringer, J. – Janoušek, J. 2004: Město a panství Telč (1892), in: M. F. Drdák red., Dějiny Telče v díle místních historiků. Telč, s. II, 1–114.
- Borovský, T. 2014: Městská rada a mocenská situace, in: L. Jan red., Dějiny Brna 2. Středověké město. Brno, s. 290–296.
- Brief des Lachmagaziners an die Leopoldstadt, oder: dessen Ausflug in die Vaterstadt, in: F. Hopp ed., Magazin für Lachlustige. Wien 1842, s. 289–316.
- Čehovský, P. 2012: Kamenné skulptury v Podýjí 1480–1550. Olomouc.
- Čornej, P. 2012: Kočička, kurvička, kokot a múdra hlavička aneb Staroměstští řezníci v husitské revoluci, Pražský sborník historický XL, s. 7–122.
- Das Hussitendenkmal in Neisse, Oberschlesien im Bild 26/1928, s. p.
- Dobrowsky, J. 1821: Deutsch-böhmisches Wörterbuch, Zweyter Band L-Z. Prag.
- Erath, M. 1996: Studien zum mittelalterlichen Knochenschnitzerhandwerk, Die Entwicklung eines spezialisierten Handwerks in Konstanz. Disertační práce, Albert-Ludwigs-Universität zu Freiburg im Breisgau.
- Farkas, G. ed. 2016: Valentinus de Monteivridi, Praxis artis memoratiuae (1504), in: The Art of Memory in Late Medieval Central Europe (Czech Lands, Hungary, Poland), Budapest – Paris, s. 273–284.
- Goerge, D. 1981: Die Bäcker und Metzger in den salzburgischen Städten, Mit Beispielen aus Hallein, Laufen, Mühlendorf, Salzburg und Tittmoning, Mitt(h)eilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 120/121, s. 459–515.
- Hálová-Jahodová, C. 1955: Umění a život zapomenutých řemesel. Praha.
- Häsler, S. 2010: Fleischschau in der mittelalterlichen Zähringerstadt, Schweizer Archiv für Tierheilkunde, Band 152, Heft 1, s. 13–20.
- Havlovicová, E. 2012: Cech řezníků Sušice 1584–1858 (1887), Inventář, EL NAD č.: 2098, AP č.: 528. Sušice.
- Hrdlička, J. – Jásek, J. – Hrubý, V. 1999: Pět století řemeslné symboliky. Praha.
- Hrubý, V. 2020: Reliéfy s perněstejnou erbovní pověstí z Pardubic, in: I. Hlobil – H. Dáňová – K. Mezihoráková – D. Prix edd., Uprostřed koruny české. Gotické a raně renesanční umění východních Čech 1250 – 1550. II/2 Katalog Chrudimsko, Čáslavsko. Praha, s. 1059–1061.
- Chytil, K. 1900: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese chrudimském. Praha.
- Indra, B. 1969: Rozvoj města v XV. a XVI. století do třicetileté války, in: L. Hosák – B. Indra – M. Jašková, Hranice. Dějiny města. Díl I. Od nejstarších dob do války třicetileté. Hranice, s. 39–126.
- Janiš, D. 2014: Městská rada, in: L. Jan red., Dějiny Brna 2. Středověké město. Brno, s. 425–436.
- Kavička, K. 2013: Farní chrám Povýšení sv. Kříže v Prostějově. Prostějov.
- Klíma, B. – Staňa, Č. – Jašková, M. – Hosák, L. – Roubic, A. – Kouřil, M. – Kloss, P. 1970: Dějiny města Přerova I. Přerov, s. 199.
- Kohout, Š. 2009: Rozkvět města, in: J. Šmeral red., Dějiny Olomouce 1. Olomouc, s. 126–165.
- Košťál, J. 1901: Svátky velikonoční v podání prstonárodním, Časopis společnosti přátel starožitností českých v Praze 9, s. 130–142.
- Kott, F. Š. 1882: Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. Díl třetí [Q–Š]. Praha.
- Kraus, V. – Foffová, Z. – Vurm, B. – Krausová, D. 2008: Nová encyklopedie českého a moravského vína 1. Praha.
- Majorossi, J. 2011: Community and Individuality in Urban Space: The Socio-Topography of Butchers in Medieval Urban Space Through the Case of Pressburg in Comparison, Czech and Slovak Journal of Humanities, Historica 2, s. 6–32.
- Mendl, B. 1927: Počátky našich cechů, Český časopis historický 33, s. 1–20, 307–346.
- Mlčák, L. – Žurek, K. 1992: Soubor cechovních znaků ve farním kostele v Uničově, in: Sborník příspěvků IV. setkání genealogů a heraldiků, Ostrava 14. – 15. 10. 1989, Ostrava 1992, s. 85–90.
- Mrázek, I. 1993: Kamenná tvář Brna. Brno.
- Musílek, M. 2018: „Unser stat rathaus“. Staroměstská radnice v Praze a její nejstarší znaková galerie, Staletá Praha 34, č. 1, s. 2–42.
- Nemcová, Z. 2014: Štatúty ako spôsob komunikácie mestskej správy s obyvateľmi, Historica 48, s. 144–152.
- Peřinka, F. V. 1904: Vlastivěda moravská II. Místopis, Znojemský okres. Brno.
- Petráň, J. red., 1985: Dějiny hmotné kultury I (2). Kultura každodenního života od 13. do 15. století. Praha.
- Poche, E. ed. 1977: Umělecké památky Čech 1 [A–J]. Praha.
- Prixová-Dvorská, H. 2020: Kostel sv. Kateřiny v Chrudimi, in: I. Hlobil – H. Dáňová – K. Mezihoráková – D. Prix edd., Uprostřed koruny české. Gotické a raně renesanční umění východních Čech 1250 – 1550. II/2 Katalog Chrudimsko, Čáslavsko. Praha, s. 929–932.
- Rampula, J. 2004: Telč – původ a vývoj náměstí, in: M. F. Drdák red., Dějiny Telče v díle místních historiků. Telč, s. IV–23.
- Rampula, J. 2013: Dějiny majitelů domů na náměstí v Telči 1531–1950, in: M. Drdák – A. Loits – J. Rampula – M. Ramešová – Š. Valecký 2013: Proměny telčských domů. Praha, s. 28–348.
- K. Rosulková, 2013: Kachlový soubor z 15. až 16. století z hradu Lichnice. Katalog a analýza sbírky Městského muzea Čáslav, in: Východočeský sborník historický 24, s. 3–80, zde s. 54.
- Rošický V. L. 1894: Řeznictví a uzenářství, in: Chemie denního života, Část druhá. Praha, s. 425–575.
- Rošický V. L. 1895: Dějiny a paměti řemeslných cechů města Přerova i okolí. Přerov.
- Rybička, A. 1880: Pomůcky k heraldice a sfragistice domácí. Znaky a pečeti cechovní, in: Památky archaeologické a místopisné, s. 454–470.
- Sachs, C. L. 1922: Metzgergewerbe und Fleischversorgung der Reichstadt Nürnberg bis zum Ende des 30jährigen Krieges, in: E. Mummehoff ed., Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg. Nürnberg, s. 1–260.
- Salvetti, F. – Bühner, E. M. 1988: Der Metzger – eine Kulturgeschichte des Fleischerhandwerks. München.
- Sedláčková, K. 2025: Testamentární praxe v královském městě Litoměřicích na přelomu 16. a 17. století aneb domnělý a nepořádný křaft Mikuláše Hlávky, in: Paginae Historiae, Časopis Národního archivu 33, č. 1, s. 43–62.
- Schindler, T. 2010: Vom Wurstbügel zum Wurstmaß, KulturGut, Heft 24, I. Quartal, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, s. 10–12.
- Schlesien Vorzeit in Bild und Schrift, Zeitschrift des Schlesischen Altertumsvereins, Neue Folge V. Band, in: Jahrbuch des Schlesischen Museums für Kunstgewerbe und Altertümer, V. Band, Breslau 1909.
- Siebmacher, J. 1898: Berufswappen oder des Grossen u. allgemeinen Wappenbuchs von J. Siebmacher erster Band. Theil VII. (von Gustav A. Seyler ed.), Nürnberg.
- Silló-Menzel, Á. red. 2015: Der europäische Oxenweg damals und heute, ein historischer Reiseführer. Aichach.
- Sklenář, K. – Lutovský, M. 1992: Archeologický slovník. Část 2, Kovové artefakty. 1, Pravěk a raný středověk, Praha.
- Súvová, Z. 2014: Druhové složení a zastoupení zvířat v jídelníčku, in: L. Jan red., Dějiny Brna 2. Středověké město. Brno, s. 362–364.
- Súvová, Z. 2014: Velikost zvířat, in: L. Jan red., Dějiny Brna 2. Středověké město. Brno, s. 364–365.
- Šimek, J. 1907: Kutná Hora v XV. a XVI. století. Řada obrazů, pojednání a črt z kulturních a politických dějin kutnohorských. Kutná Hora.
- Štorm, B. 1937: Erbovní znaky na městské hradební věži v Rakovníku, in: Erbovní knížka na rok 1936. Praha, s. 17–26.
- Šujan, F. 1902: Dějepis Brna. Brno.
- Švábenský, M. 1994: K hospodářským dějinám Brna v období 1243–1411, in: Brno v minulosti a dnes 12/1994 s. 175–253.
- Teige, J. – Herain, J. 1900: Kaple sv. Lazara na Novém městě Pražském, Časopis společnosti přátel starožitností českých v Praze 8, č. 4, s. 140–159.
- Teplý, J. 1992: Pernštejnské reliéfy s erbovní pověstí, in: Heraldika Viva 1, Sborník příspěvků z konference českých moravských a slezských heraldiků, Pardubice 1991, Pardubice, s. 53–68.
- Vácha, Z. 2015: Středověká boží muka a sloupy na jižní Moravě a jejich brněnské příklady. Gotická drobná architektura a její funkce, in: Archivum amicus historici est, Sborník příspěvků k životnímu jubileu Hany Jordánkové, Brno, s. 169–189.

- Vácha, Z. 2016: Středověká drobná architektura na Moravě, in: Monumentorum tutela / Ochrana pamiatok 26, s. 59–76.
- Vorel, P. 2012: Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čecha a Moravy. Praha.
- Wiesinger, M. 2024: Warum Würste und Unterhosen beim Rechnen helfen. Zu den Zahlzeichen 0 und 4 im spätmittelalterlichen Merkspruch Vnum dat vinger, in: MEMO 11: Mathematik und Material, s. 20–39.
- Winter, Z. 1892: Kulturní obraz Českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku. Díl II. Praha.
- Winter, Z. 1906: Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XV. a XVI. století. Praha.
- Winter, Z. 1909: Řemeslnictvo a živnosti 16. věku v Čechách (1526–1620). Praha.

EDICE PRAMENŮ

- GML*: Glossarium mediae et infimae latinitatis, initialement publié par Charles du Fresne, sieur Du Cange /1610–1688/, Niort 1883–1887, 1887.
- RKK*: Regesten Kaiser Karls IV. (1346–1378) auf der Grundlage der von Alfons Huber aus dem Nachlass Johann Friedrich Böhmers 1877/89 herausgegebenen und ergänzten „Regesten des Kaiserreichs unter Kaiser Karl IV.“ und der Urkundensammlung der Berliner Arbeitsstelle der „Monumenta Germaniae Historica“. bearbeitet von Eberhard Holtz. Berlina 2013.
- Zahn, P. 2013: Die Deutschen Inschriften, 90. Band, Münchener Reihe, 16. Band, Die Inschriften der Friedhöfe St. Johannis, St. Rochus und Wöhrd zu Nürnberg [1609 bis 1650]. Wiesbaden.

INTERNETOVÉ ZDROJE

- Epitaphien auf Friedhöfen in Nürnberg
https://leuchtenstern.spdns.de/graeber/?grab_name=Grab%20R_n%20237a
- Förderverein Kulturhistorisches Museum Nürnberg E. V. <https://www.nuremberg.museum/projects/show/1426-epitaph-margret-leypoltin>
- memo, Medieval and Early Modern Material Culture Online <https://memo.imareal.sbg.ac.at/wsarticle/memo/warum-wuerste-und-unterhosen-beim-rechnen-helfen/>
- Österreichische Nationalbibliothek
<https://viewer.onb.ac.at/10035DBD>
- Pečeť strakonického cechu řezníků – AUKRO
<https://aukro.cz/2-x-pecet-strakonice-cech-reznicky-tkalcovsky-7069085653>
- Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě
<https://www.muzeum-myto.cz/cs/mapa-stranek/virtualni-vustava-typare-ze-sbirky-muzea>
- Slovník spisovného jazyka českého
<https://sjc.ujc.cas.cz/search.php?hledaj=Hledat & heslo=slu%C4%8Dka & sti=EMPTY & where=hesla & hsubst=no>
- Sorbonne, Éditions en ligne de l'École des chartes (Élec)
<http://ducange.enc.sorbonne.fr/OBLICULUM>
- Stadtbibliothek im Bildungscampus Nürnberg
https://online-service.nuernberg.de/viewer/image/0f5e1d20-0f54-473b-9516-8cf87c93689a/131/LOG_0131/
- https://online-service.nuernberg.de/viewer/image/225a2718-c1c1-43fd-9f4a-4911bfe95219/349/LOG_0349/
- https://online-service.nuernberg.de/viewer/image/225a2718-c1c1-43fd-9f4a-4911bfe95219/337/LOG_0337/
- TEATER, Tezaurus archeologické terminologie
<https://teater.aiscr.cz/8-predmet/nastroj/ocilka?view=cs>
- <https://www.zvab.com/kunst-grafik-poster/Fleischer-Kupferstich-Joh-Christoph-Weigel-Etwas/31691832381/bd#&gid=1 & pid=1>

BREITAXT, WETZSTAHL UND WURSTBÜGEL ZUR IKONOGRAFIE DER SYMBOLE DES FLEISCHHAUERHANDWERKS AN BEISPIELEN DER SPÄTGOTISCHEN UND RENAISSANCEZEITLICHEN STEINRELIEFS AUS MÄHREN

Die Fleischhauer zählten in den in diesem Text behandelten Zeiträumen des Spätmittelalters und der Frühneuzeit zu den wichtigsten Lebensmittelhandwerken und den Handwerken überhaupt, und sie nahmen auch im Zunftsystem eine ausschließliche Stelle ein. Die Handwerke (*arti*) erhielten die Bestätigung ihres Rechtsstatus vom Papst Martin IV. im Jahre 1284, wobei die Fleischhauer zu den *artes principales* gehörten (die vornehmen Handwerke, im Gegensatz zu den *artes submissae*). Sie hatten ein großes Wirkungsfeld, vom Ankauf von Vieh oder anderen Tieren über das Schlachten, die Ausschrotung, weitere Verarbeitung bis zum Verkauf von Fleisch und Fleischerzeugnissen. Sie betrieben die Schlachthöfe und Fleischbuden und gingen ebenfalls mit den Ledern oder Borsten, Knochen und Hufen, wie auch mit weiteren Nebenprodukten (Talgerzen, Seife) um.

Die Mitglieder dieses nützlichen und überwiegend geehrten Handwerks wurden andererseits für grob und rabiat besonders gegen die Frauen gehalten; *ungemein große Klagen* haben zu einer Reihe Regulierungen und zum Kontrollsystem für die Fleischqualität geführt. Sie wurden auch infolge ihres offenbar unberechtigten Strebens ums Gewinnmaximieren für habgierige Menschen gehalten; die Fleischhauer haben aber diesen Ruf mit übrigen Lebensmittelhandwerken gemeinsam haben sollen.

Gleichzeitig aber verdienten sich die selbständigen sowie die in den Bruderschaften oder Zünften organisierten Fleischhauer um manche mehr oder weniger repräsentative Denkmale verdient. Sie nahmen oft einen finanziellen Anteil an öffentlichen, profanen sowie sakralen Bauten, ihre Wappen findet man daher in unseren Ländern z. B. an Stadttoren und in den Kirchen, wo sie in gemalter Form als Wappen an Gewölbekappen oder die Reliefausschmückung der Gewölbekapitelsteine, bzw. an der Kirchenausstattung zu sehen sind. Sie haben ebenfalls die Wappen an vielen Grabsteinen, Epitaphien und Marterln hinterlassen; sie ließen bildlich ihr Handwerk in den Reliefs oder Gemälden darstellen, die Teile von Bauten bildeten. Kleine plastische Darstellungen der legendären Szene und vor allem der Handwerksymbole erscheinen auf den Siegeln (Siegelstöcken).

Das am höchsten in Erscheinung kommende Zeichen der Fleischhauer, bzw. ihrer Zunft in Böhmen stellt der böhmische Löwe mit einer Axt dar, meistens mit der Fleischhauer-Breitaxt in den Vorderpranken, es handelt sich jedoch nicht um seine ausschließliche Gestalt. Als das die Innung der Fleischhauer repräsentierende Wappen erscheinen mitunter die gekreuzten Breitäxte, auch die Breitaxt mit dem schräg übereinandergelegten Hackmesser, aber auch das Hackmesser allein, bzw. das Hackmesser mit dem Messer oder das Hackmesser mit dem Wetzstahl. Bei der individuellen Repräsentierung überwiegt das Motiv der gekreuzten Äxte, und zwar sowohl in Böhmen als auch in Mähren.

Im Unterschied zu anderen Handwerken sind mehrere weitere Artefakte bei den Fleischhuern im größeren Maß erhalten, wie Reliefs, die mit ihrer Repräsentation verbunden werden können, sowohl der individuellen als auch der der Korporationen an den Privat- oder Gemeindebauten. Es geht um zwei Typen von Steinreliefs, die mit den einfachen Handwerksymbolen, und jene sämtlich mit Darstellung der Viehschlachtung (Hostěradice, Moravské Budějovice, Olbramovice, Znojmo/Hosterlitz, Bez. Znojmo/Znaim, Mährisch Budwitz/Bez. Třebíč, Wolframitz, Znaim) oder des Tiers allein (Znojmo). Die erhaltenen Beispiele der figürlichen Reliefs aus Mähren stammen aus den Jahren 1543–1584, einfache Darstellungen der Fleischhauersymbole – Werkzeuge – dann in Steinreliefs sämtlich aus dem 16. Jahrhundert, die älteste stammt aus dem Jahre 1520 (Brno, Dyjácovice, Měčanice, Olbramovice, Prostějov, Sedlešovice – Nový Šaldorf, Telč 2x, Znojmo/Brünn, Groß-Tayax, Mitzmans, Wolframitz/alle Bez. Znojmo, Proßnitz, Edelspitz-Neu-Schallersdorf/Bez. Znojmo, Teltsch/Bez. Jihlava/Iglau, Znaim). Sie enthalten die Messer, Äxte, Hackmesser,

Wetzstähle und Wurstbügel sowohl einzeln als auch in verschiedenen Kombinationen; das reichste Relief mit der Fleischhauersymbolik in der St. Katharina-Kirche in ostböhmischem Chrudim (1536) enthält sie alle außer dem Hackmesser, aber noch zusammen mit dem Löwen im Sprung – dem Hauptsymbol der Fleischhauerkorporationen in den böhmischen Ländern.

Die Viehschlachtung, wie es die Häufigkeit der Darstellungen nicht nur in unseren Ländern belegt, war ohne Zweifel die höchst anspruchsvolle und gewertete, zugleich auch die oftmalige Tätigkeit des Fleischhauers es wird für das hochmittelalterliche Brünn gemäß der Analyse der Tierüberreste abgeschätzt, der Anteil vom Rindfleisch am Fleischverbrauch habe 87% gemacht. An der Viehschlachtung handelt es sich im Rahmen der behandelten einheimischen Darstellungen am häufigsten um die Zusammenarbeit von zwei Männern – dem Fleischhauer und seinem Gehilfen. Bei den größeren Tieren (oder den Stieren) ist bildlich auch die Teilnahme von vier Personen belegt, dem Fleischhauer und drei weiteren; der eine fasst das Tier an einem Horn, der zweite hält es mit starker Leine um die Hörner und der dritte beschränkt seine Bewegung seitlich von hinten.

Der vorliegende Beitrag bemüht sich um Erfassen der bekannten Denkmäler des Fleischhauerhandwerks in Mähren in einer Form vom Katalog. Er enthält ferner fünf Exkurse, den ersten über die Reliefbeispiele der Pernsteinschen Geschlechtslegende (15./16. Jahrhundert), in der es sich zwar nicht um Schlachtung eines Rinds, sondern um Zähmen, gemäß der Sage eines Auerochsen handelt, aber die Darstellung samt der Grundkomposition bildet dazu eine nahe Analogie; die Form des Tiers entspricht auch eher dem Hausrind, wie es aus den repräsentativen Fleischhauerreliefs bekannt ist.

Der weitere widmet sich der erwähnten Reliefplatte aus Chrudim. Ein selbständiger Teil vom Text betrifft den Wurstbügel, mithilfe dessen die Würste gefüllt wurden. Er wurde aus Metall, Holz oder Knochen hergestellt, seine Öffnung (Öse, Ring, Ansatz) diente zum Füllen des Darms zur Wurst. Die Größe der Öffnung der Öse bestimmte den Durchmesser des Produkts, der Längsteil – auch Griff, diente zugleich zum Entfernen des Schleims und des dünnen Darmgewebes, die Kanten waren daher nicht scharf, um Beschädigungen zu vermeiden. Man hat den Wurstbügel noch nicht in Tschechien ikonografisch identifiziert, weshalb die bildlichen und schriftlichen Quellen zu diesem Artefakt angeführt sind, das infolge des technischen Fortschritts in Vergessenheit geraten ist. Die Darstellungsbeispiele an den Steinreliefs, in der Buchmalerei, an den Zunftsiegeln, in der Heraldik oder an den Nürnberger Bronzeplatten der Fleischhauergrabsteine belegen seine Bedeutung und Verbreitung. Er wurde praktisch zum Hauptsymbol der eigenartigen Fleischhauerabzweigung in Deutschland – der sog. *Schweinestecher*, denen aus diesem Grunde ein selbständiger Exkurs gewidmet ist. Das zweite Werkzeug – Hilfsmittel der Fleischhauer, dem in der ikonografischen Analyse ein besonderes Augenmerk gewidmet wird, ist der Wetzstahl (Schleifbehelf), dem man an mährischen Steinartefakten in Form vom zweibogigen linsenförmigen Gegenstand zu treffen pflegt. Wieder sind die Beispiele aus der Buchmalerei und weiteren Arten der Werke des 16. Jahrhunderts, bzw. der nachfolgenden Jahrhunderte angeführt, und samt den stangenförmigen Beispielen. Zum Abschluss wird es an einige Missverständnisse in der Systematik der tschechischen Typenteilung und Benennung der Wetzstähle aufmerksam gemacht; in diesem Zusammenhang lässt es sich konstatieren, dass bereits die zeitgenössische tschechische Bezeichnung für den Wurstbügel *slučka* in jeder beliebigen Form ganz absentiert. Die tschechische zeitgenössische Kunstwissenschaft, Volkskunde, Archäologie, Museumskunde u. a. kennen nicht diesen Behelf des Fleischhauers; das Wort selbst ist aus dem Wortschatz des modernen Tschechischen verschwunden. Es ist ein Ziel des Beitrags a. a. diesen Begriff in die Kenntnis der Fachleute zurückzubringen.

ABBILDUNGEN

- Abb. 1: Die Schlachtung, Buchmalerei. Luditzer Gesangbuch, 1558, fol. 0184v, Ausschnitt, (Památník národního písemnictví/Museum der tschechischen Literatur).
- Abb. 2: Znojmo/Znaim, kalksteinerne Reliefplatte der Znamer Fleischhauerzunft, 1543 (Jihomoravské muzeum/Südmährisches Museum in Znojmo; Foto M. Kučera).
- Abb. 3: Detail vom Relief aus der Abb. 2, Wappenschild.
- Abb. 4: Moravské Budějovice/Mährisch Budwitz (Bez. Třebíč), Anlage der einstigen Fleischbank, Umfassungsmauerrückseite, Sandstein-Reliefplatte des Fleischhauers Alexander, 1560 (alle Fotos Z. Vácha, falls nicht anders angeführt).
- Abb. 5: Olbramovice/Wolframitz (Bez. Znojmo), Kalkstein-Reliefplatte des Fleischhauers Franz in der Umfriedungsmauer der Pfarrkirche des hl. Jakob d. Gr. (Foto M. Kučera).
- Abb. 6: Hostěradice/Hosterlitz (Bez. Znojmo), einstige Deutschritterkommende, mittelalterlicher Turmbau, Kalkstein-Reliefplatte an der Fassade mit Darstellung der Schlachtung und dem Wappenschild.
- Abb. 7: Pernštejn/Pernstein (Bez. Brno-venkov/Brünn-Land), Burg, quadratischer Turm, Marmorplatte mit Motiv der Pernsteinschen Wappenlegende.
- Abb. 8: Znojmo, der Platz Horní náměstí/Oberer Platz, Haus Nr. 139, Hauptfront, Kalkstein-Reliefplatte des Fleischhauers Paul Gunderich, 1550.
- Abb. 9: Prostějov/Proßnitz, Kreuzerhöhungskirche, südwestliche Vorhalle, Sandstein-Grabstein des Fleischhauers Kristi(a)n Koch (Foto J. Holáň, 1976, NPÚ ÚOP/Nationalinstitut für Denkmalpflege in Brno, Archiv).
- Abb. 10: Nový Šaldorf-Sedlešovice/Edelspitz-Neu-Schallersdorf (heute Stadtteil von Znojmo), Kalksteinmarterl, Säulenfußdetail mit Motiven der Fleischhauerei.
- Abb. 11: Micanice/Mitzmans (Bez. Znojmo), Marterltorso, Kalkstein, heute sekundär als Säule des St. Floriansstandbilds dienend, Detail vom Säulenschaft mit Hackmesser als Symbol der Fleischhauerei.
- Abb. 12: Dyjčkovice/Groß-Tayax (Bez. Znojmo), Kalksteinmarterl, Detail mit dem die Fleischhauersymbole enthaltenden Schild (Foto im Laufe der Werkstattrestaurierung).
- Abb. 13: Drosendorf (Niederösterreich), Kalksteinmarterl, Säulenkopf, Detail mit Fleischhauersymbol.
- Abb. 14: Znojmo, der Platz Horní náměstí, Haus Nr. 139, Steinsäule im Flur, rundes Medaillon mit Fleischhauersymbolen, Detail.

- Abb. 15: Telč/Teltsch (Bez. Jihlava/Iglau), Platz Náměstí Zachariáše z Hradce (Marktplatz), Haus Nr. 8, Granitsäule vom Laubengang, Wappenschild mit Fleischhauersymbolen, Detail.
- Abb. 16: Telč, Platz Náměstí Zachariáše z Hradce, Haus Nr. 64, Granitsäule vom Laubengang, Wappenschild mit Fleischhauersymbolen, Detail.
- Abb. 17: Brno, Platz Zelný trh/Brünn, Krautmarkt, Redoutengebäude Nr. 313, Hauptfront, steinerne Reliefplatte mit einem Wappenschild, das die Fleischhauersymbole enthält.
- Abb. 18: Olbramovice, Kirche des hl. Jakob d. Gr., Steinrelief mit Wappenschild mit Fleischhauersymbolen.
- Abb. 19: Viehschlachtungsszene mit Paar Fleischhauer, Buchmalerei. Kleinsseitner Graduale, 1572, fol. 22v, Ausschnitt (Nationalbibliothek Prag).
- Abb. 20: Chrudim, Kirche der hl. Katharina, südliches Seitenschiff, Steinrelief mit Fleischhauersymbolen (Foto A. Flidr).
- Abb. 21: Siegel der Strakonitzer Fleischhauerzunft (Foto, downloadet vom Portal <https://aukro.cz>).
- Abb. 22: Nürnberg, Rochuskirchhof, Epitaphium von Margaretha Leypoltin, Witwe nach dem Fleischhauer Sebold (downloadet aus: <https://www.nuernberg.museum/projects/show/1426-epitaph-margret-leypoltin>).
- Abb. 23: Schlachtungsszene, Buchmalerei. Iatromathematisches Hausbuch, 1475, fol. 11r, Ausschnitt (Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Nr. 3085).
- Abb. 24: Messingwurstbügel, 1601 datiert (Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, Best.-Nr. Z 1; downloadet aus: www.faz.net).
- Abb. 25: Fleischhauerfiguren, Buchmalerei. A – Schweinestecher Hans Layer, 1586; B – Schweinestecher Albrecht Meixner, 1599. Beides aus: Hausbücher der Nürnberger Zwölfbrüderstiftungen (Stadtbibliothek im Bildungscampus Nürnberg; A – Mendel II, Amb. 317b.2° fol. 46r; B – Mendel II, Amb. 317b.2° fol. 64r).
- Abb. 26: Schweinestecherzeichen von Hans Hiebner, 16. Jh. (übernommen aus: J. Siebmacher, s. Anm. 111; Bd. I.7, Taf. 71/8).
- Abb. 27: Nürnberg, Rochuskirchhof, Grabmal des Dünchers und Schweinestechers Hans Andreas Kempff, 1625, Wappenschild, Detail (übernommen aus: <https://leuchtenstern.spdns.de>).
- Abb. 28: Wetzstahldarstellung an den Wappen aus Deutschland aus dem 17. und 18. Jahrhundert (übernommen aus: J. Siebmacher, s. Anm. 111, Bd. I.7, Taf. 68/6, 7, 8).

(Übersetzung J. Noll)